

800 000
mennesker

Om ikke stort mer enn 15 år må vi regne med å ha rundt 800 000 mennesker i Norge som kan kalles gamle, det vil si at de er over 66 år. I 2050 bør vi regne med at antallet er 1 250 000, eller kanskje nærmere 1 500 000, eller 1 000 000. Usikkerheten er stor, men vi kan være sikre på at vi får en eldrebølge i Norge. I europeisk sammenheng er ikke vår alderspyramide av de mest topptunge, men dyrt kan det bli, hvis vi ikke gjør noe med pensjonssystemet. Det er lettere å gjøre noe med det enn med demografien, understreker forsker Lars Østby. Les mer på side **2**

23 000
menneskeliv

Hadde risikoen for å bli drept i trafikken, målt per 1 million innbyggere, i resten av Europa vært som i Norge, hadde 23 000 menneskeliv vært spart i 2001 i de 15 EU-landene og de 10 søkerlandene. I dette året ble 275 personer drept på norske veier, det tilsvarer 61 per million innbyggere. Bare Storbritannia av EU-landene har litt lavere dødsrisiko. Farligst er det å ferdes i trafikken i sør og øst: Hellas og Portugal har henholdsvis 178 og 163 omkomne per million innbyggere, mens det er enda verre i Litauen (219 drept per million) og Latvia (203 per million). Et lyspunkt er det at forholdstallene jevnt over går nedover i Europa, påpeker seksjonssjef Asbjørn Wethal. Se side **9**

32
prosent

32 prosent, altså svært nær en tredel av alle utslipp av klimagasser fra i-landene, stammer fra de europeiske landene. Hva vi – både i Norge og resten av Europa – gjør med våre utslipp, vil være et viktig bidrag til å løse vår tids mest presserende miljøproblem. Vår geografiske beliggenhet gjør oss også særlig utsatt for klimaoverraskelser. Den store utfordringen er å sikre nødvendig utvikling av teknologien. Her har Norge komparative fortrinn basert på vår historie som olje- og gassutvinnende nasjon, skriver forskningssjef Knut H. Alfsen på side **25**

Samfunnsspeilet
1/2004 –18. årgang

Redaksjon:

Johan-Kristian Tønnder (ansv. red.),
Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.),
Tor Morten Normann, Mads Ivar Kirkeberg,
Trude Lappegård, Berit Otnes, Jorunn Ramm
og Torbjørn A. Tjernsberg.

Redigering:

Liv Hansen, Anne Skarateppen, Else Efstad,
Iris Stenseng og Kirsten Aanerud.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Gan Grafisk.

Foto: Photos.com

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner),
kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603.

ISBN 82-537-6571-1 Trykt versjon.

ISBN 82-537-6573-8 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Den norske eldrebølgen:

Ikke blant Europas største, men dyrt kan det bli

Lars Østby 2

Relativt lavt risikonivå i trafikken i Norge

Asbjørn Wethal 9

Arbeidsliv:

Høy yrkesdeltakelse blant kvinner i Norden

Tor Petter Bø 12

Ungdom, ledighet og marginalisering i Europa:

Skotsk og finsk ungdom kommer dårligst ut

Torild Hammer 18

Klima og klimapolitikk i Europa og Norge:

Ny teknologi kan løse klimaproblemene

Knut H. Alfsen 25

Funksjonshemmede i Europa

Jørgen Svalund 34

Siden sist 42

Den norske eldrebølgen:

Ikke blant Europas største, men dyrt kan det bli

Alle land i Europa, i vest som i øst, kommer til å få en betydelig økning i antallet gamle, og i den andelen de gamle utgjør av befolkningen. Dette gir store belastninger på framtidens pensjonssystemer, og mange land er som Norge i ferd med å revidere de offentlige pensjonene. Hvordan kommer så Norge ut når vi sammenlikner med resten av vår verdensdel? Kort sagt: Vi får ikke de mest dramatiske demografiske endringene, men dyrt kan det bli hvis vi ikke gjør noe med pensjonene. Demografien er det verre å endre.

Lars Østby

Norge får betydelige utfordringer knyttet til den demografiske utviklingen de nærmeste tiårene, med flere gamle og relativt færre i yrkesaktiv alder. Mange er opptatt av det økonomiske grunnlaget for pensjonssystemet, både ut fra hva vi selv kan regne med av forpliktelser og ytelser, og ut fra hva dette vil få å si for offentlige budsjetter. For noen år siden ble det nedsatt en kommisjon for å utrede omlegginger av pensjonssystemet, ledet av en tidligere finansminister som påpekte nødvendigheten av at vi har "pæing på bok". Denne kommisjonen utsatte sin innstilling to ganger, men nå foreligger den. Hvordan det går med deres forslag er vanskelig å si noe om, men utsettelsene vitner nok om at det er vanskelig å bli enige om store endringer i pensjonssystemet. Og debatten har allerede vist at dette ikke blir et lett problem å løse, men at det i hvert fall synes å være enighet om at noe må gjøres. Her skal vi se på det demografiske grunnlaget, som nok ikke i samme grad kan være gjenstand for uenighet.

Pensjonene styrer vi, men ikke demografien

Mange er opptatt av hvordan den demografiske utviklingen påvirker framtidens pensjoner. Det er viktig i debatten i kjølvannet av Pensjonskomiteens innstilling å skille klart mellom hva som er en *gitt* demografisk utvikling, og hvordan en *velger* å trekke konsekvensene av denne for pensjonssystemet. Demografien er, innenfor det beslutningsrom vi har, i stor grad ustyrbar og naturgitt, det gjelder ikke pensjonssystemet. Dersom det blir problemer med finansieringen av pensjonene, må disse problemene altså løses ved å tilpasse et politisk bestemt pensjonssystem, en blir lett skuffet om en vil styre demografien.

Gledelig mange gamle?

Det er et godt utgangspunkt å se på aldringen (i betydningen større andel gamle) som uunngåelig for Norge og Europa, og det at hver av oss kan forvente at vi lever lenger, som noe vi i stor grad ønsker oss, og som dessuten har vært målet for hundre års helse- og sosialpolitikk. Når vi er kommet langt på vei mot målet om å utrydde de sjukdommene som skapte mye lidelse og for tidlig død, synes jeg vi skal møte de utfordringene dette skaper på andre områder med mer jubel enn fortvilelse – vi har fått det som vi ville! Vel gir det også problemer, men vi kan godt oppfatte den prosessen som leder til større andel gamle, som grunnleggende positiv.

Lars Østby er forsker i Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk (lars.ostby@ssb.no).

Aftenposten kunne 15.11.2003 melde at eldrebølgen blir mindre enn ventet, mens mange tvert imot mener den vil slå inn over et samfunn som har unnlatt å forberede seg. Begge deler er feil, selv om nok noen sider ved den demografiske utviklingen er nye; som at vi venter en enda raskere og mer langvarig økning i forventet levealder nå enn det vi gjorde for noen år siden. Men de grunnleggende fakta er som de har vært, og de er viktige nok til å fortjene den oppmerksomheten som nå rettes mot dem: De som kommer til å utgjøre den store økningen i antall eldre fra nå av og fram mot midten av dette århundret, de er født allerede. Denne eldrebølgen utgjøres av dem som er født fra slutten av krigen og fram til 1970. Fronten i bølgen kan kanskje sies å være "gledeskullet" fra 1946, aldri er det født så mange i Norge noe enkeltår. Med dagens standard med 67 år som folketrygdens pensjonsalder betyr eldrebølgen de som blir "gamle" fra 2013 til bortimot 2040.

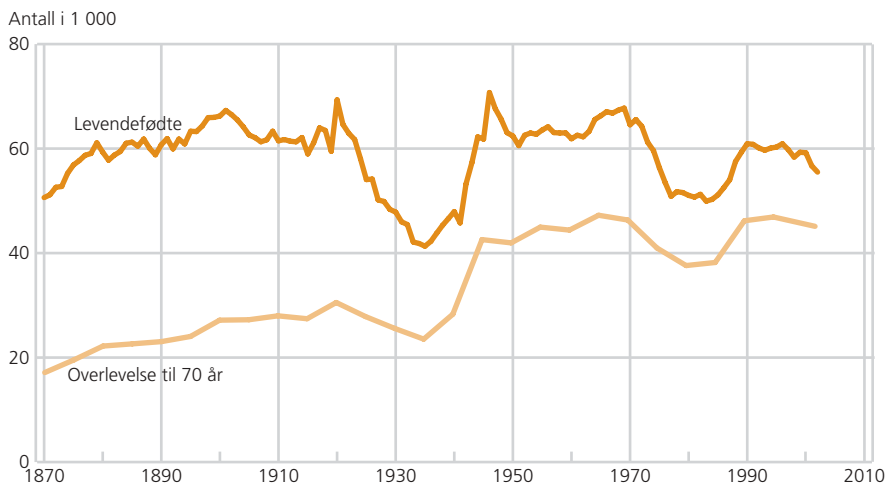
Eldrebølgen

Den norske eldrebølgen ser omtrent ut som i figur 1. Den viser antallet levendefødte fra 1870 til 2002. Etter at det årlige tallet på fødte passerte 60 000 omkring 1880, har det svingt rundt det nivået, med et tydelig unntak for mellomkrigstida. Den andre kurven i figur 1 kommer fram ved å multiplisere tallet på fødte hvert femte år med dette årskullets sannsynlighet for å overleve fram til 70-årsalder. I 1870 var det bare en av tre som kunne regne med det, dødeligheten i 1950 tilsa at to av tre ville bli 70 år. Med dagens dødelighet gjelder det mer enn 80 prosent. Dermed får vi det teoretiske antallet 70-åringer fra det enkelte årskullet, et ganske realistisk bilde av eldrebølgen. De som var gamle i 1950 tilhørte de små fødselskullene født før 1880. De neste 40 årene ble de gamle rekruttert fra de store fødselskullene fra 1880 til 1920. Så ble det en nedgang i tilveksten som vi vil nyte godt av til etterkrigskullene blir gamle fra etter 2010. Deretter vil tilveksten holde seg høy i lang tid framover.

Framskrivninger av folke- mengden

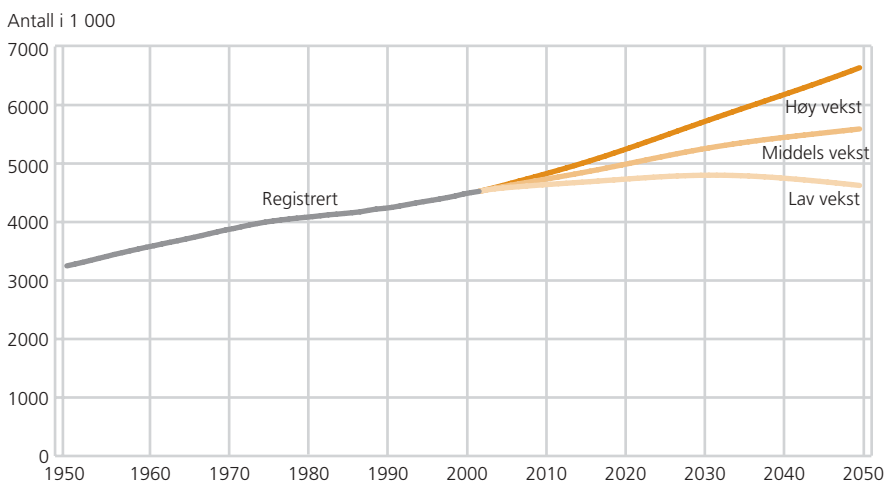
På basis av de befolkningsframskrivingene som er laget i SSB med få års mellomrom de siste 30 årene, og av og til tidligere også, føler vi oss ganske sikre på at folketallet kommer til å vokse i hvert fall i noen tiår

Figur 1. Levendefødte 1870-2002, og overlevende til 70 år

Kilde: Befolkningsstatistikk.

Figur 2. Folkemengde 1950-2050, observert og framskrevet

¹ Høy vekst = alternativ HMMH, middels vekst = alternativ MMMM og lav vekst = alternativ LLML.

Kilde: Framskrivning av folke- mengden.

Framskrivninger av folkemengden 2002-2050

For *fruktbarheten* forutsetter vi i mellomalternativet at periodefruktbarheten holdes konstant på dagens nivå på 1,8 barn per kvinne, mens lavalternativet forutsetter nedgang og høyalternativet oppgang gjennom hele perioden, til henholdsvis 1,6 og 2,0 i 2020. For *levealderen* forutsettes fortsatt økning i alle alternativer: i mellomalternativet like raskt som i de siste 30 år, og i de to andre alternativene noe lavere eller noe høyere enn dette tempoet. Om den framtidige *nettoinnvandringen* forutsetter vi i mellomalternativet (13 000) at den vil være litt høyere enn det årlige gjennomsnittet i perioden 1998-2001, mens det i lav- og høyalternativene er forutsatt henholdsvis et lavere (6 000) og et høyere nivå (20 000).

Hvert framskrivingsalternativ baserer seg på en kombinasjon av komponenter, og er beskrevet med fire bokstaver. Rekkefølgen av bokstavene er alltid den samme: fruktbarhet, levealder, innenlandsk flyttenivå (betyr svært lite for nasjonale tall) og nettoinnvandring. For eksempel betyr *MMMM* Middels fruktbarhet, Middels levealder, Middels innenlands flyttenivå og Middels nettoinnvandring. H og L står for høy- og lavalternativet for hver komponent. For mer informasjon, se Statistisk sentralbyrå (2002) og Brunborg og Texmon (2003a og 2003b).

til, og mest sannsynlig atskillig lenger enn det. Akkurat hvor mange det blir til enhver tid, kommer an på så mye. Veksten kan forsterkes til 6,7 millioner, fortsette til 5,6 millioner, eller avta og gi 4,7 millioner nordmenn i 2050, eller helst noe imellom. Dette er en reell usikkerhet i den forstand at ingen av alternativene kan utelukkes med den kunnskapen vi har i dag. For beskrivelse av forutsetninger og alternativ, se tekstboks.

Det er variasjoner i fødselskullet og økningen i levealder som har vært de viktigste drivkreftene i befolkningsvekst og endring i aldersstruktur. Effekten av innvandring har til nå vært mindre enn den som kom under den store utvandringen for 100 år siden, særlig for aldersstrukturen. Men, fra nå av blir nok innvandringen også hos oss hovedfaktoren i en eventuell befolkningsvekst, slik som i resten av Europa.

Vi vet lite sikkert om framtidens folketall

Tar vi utgangspunkt i rene statistiske analyser av variasjonen i fortida (Keilman mfl. 2001), vil bare to av tre stokastisk "mulige framtider" som kan lages på basis av slike analyser ligge mellom ytterverdiene i figur 2. Skal vi kritiseres for noe, er det kanskje at vi overkommuniserer sikkerheten, selv i diagram som figur 2. Relativt sett er usikkerheten størst for de yngste og eldste aldersgruppene, og lavest for de middelaldrende fram til 2050 (Keilman mfl. 2001).

Med de forutsetninger som ble valgt i framskrivningen, slår variasjonen i levealder minst ut for samlet folketall, så variasjonen i fruktbarhet, og variasjonen i innvandring betyr mest. For aldersstrukturen blir det selvfølgelig annerledes, siden dødeligheten særlig påvirker antallet gamle, fruktbarheten i første omgang antallet barn, så unge og voksne, og første etter 70 år antallet gamle. Innvandringen påvirker først antallet unge voksne, deretter barn, og så gamle.

I pensjonssammenheng er det framtidige antallet gamle, og forholdstallet mellom gamle og yrkesaktive, som er viktigst. Antallet gamle, her betyr det alle over 66 år, vokser, spørsmålet er om det skal bli mer eller mindre enn en fordobling fra 2002 til 2050. Usikkerheten er stor, men den er ikke så stor at resultatene blir intetsigende. Skal vi i dag fatte beslutninger basert på antallet gamle i 2020, bør vi gå ut fra at det blir i nærheten av 800 000, om det blir 30 000 mer eller mindre er kanskje ikke veldig viktig å vite. I 2050 vil det være 1 ¼ million gamle, pluss/minus noen hundre tusen. Vi må ikke stille oss slik at vi fatter beslutninger som er avhengig av eksakte tall for antall gamle i 2050, for det er det umulig for alle, SSB inkludert, å gi.

Går vi ut over 2050 blir selvfølgelig framskrivningene enda mer usikre, men pensjonskommisjonen hadde behov for å vite noe om utviklingen også i resten av århundret. Slike tall er presentert av Brunborg og Texmon (2003c). Det tilløp til stagnasjonen i antall gamle etter 2040 som vi ser i figur 3, viser seg å være av kortvarig og forbigående natur. Antallet og andelen eldre kommer trolig til å vokse gjennom hele dette århundret. Det vises riktignok også et alternativ med vekst bare i antallet og ikke i andelen gamle etter 2050, men det bygger på en kombinasjon av høy fruktbarhet og lav levealder som er såpass lite sannsynlig at vi ikke bør basere et bærekraftig pensjonssystem på at dette skal inntre.

Arbeidsstokkens størrelse kan være et problem

Hva er så problemene med den demografiske utviklingen som er beskrevet her, og kan vi eventuelt gjøre noe med dem? Noen vil si at en befolkning som ikke greier å reprodusere seg selv, viser tegn på grunnleggende mangler. Det kan godt hende, men da gjelder dette nesten alle industrialiserte land, og stadig større deler av resten av verden også. Mer konkrete er nok problemene knyttet til endringer i aldersstrukturen, og at det blir mange flere gamle i forhold til yrkesaktive enn det er i dag. Vi har nå 4,4 i yrkesaktiv alder (20-66 år) for hver i pensjonsalderen. Denne raten blir 3,7 i 2020, og bare 2,5 i 2050. Men, i 1950 var det over 7 i yrkesaktiv alder for hver pensjonist – en nedgang på vel 40 prosent i begge halvseklene. Stor endring i dette forholdstallet er altså ikke noe nytt, og vi har greid å håndtere like store endringer under atskillig vanskeligere økonomiske forhold enn i dag.

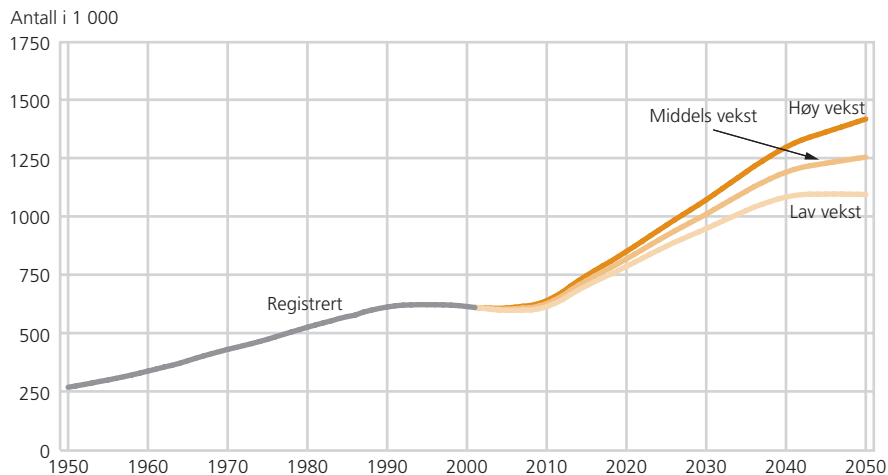
Aldersgrenser burde kanskje gjelde våre siste leveår, ikke fra en gitt alder?

Slike forsørgelsesbrøker er en ganske statisk og kanskje unødvendig pessimistisk måte å se verden på, det er neppe gitt at det å være 67 år i 1950, i 2000 og i 2050 representerer det samme grunnleggende behov for omsorg og forsørgelse. Mange av dagens 67-åringer er nok sprekere enn de på tilsvarende alder var for noen tiår siden (se f.eks. Ramm 2000 og Statistisk sentralbyrå 2003a), selv om dagens arbeidsliv kanskje endres såpass raskt at det ikke er like lett å fortsette i jobben til 67 år nå som det var den gang. Skulle en framfor å sette en gitt alder (f.eks. 67 år) som gammel, si at gamle er de som har mindre enn f.eks. 12 år forventet gjenstående levetid? Det er nå for menn ved 71-årsalder, for kvinner 75, opp tre år siden folketrygden ble innført i 1967. Helsemessig kan det være grunner til å si at omsorgsbehov er mer knyttet til de siste leveårene enn til en fast aldersgrense. Svenskene har elementer av dette i sitt nye pensjonssystem, og det foreslås å knytte utbetalt beløp til endringer i levealderen i det norske forslaget også, gjennom det såkalte delingstallet (se NOU 2004:1, s. 261). Å gjøre det motsatte, å basere seg på at arbeidsevnen ikke følger endringer i levealderen, kan synes vanskelig å begrunne.

Aldring i andre land

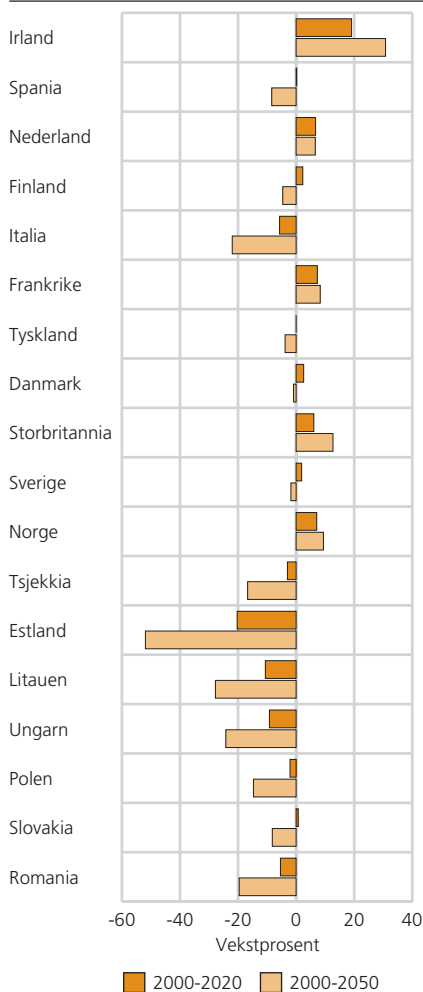
Om vi får større pensjonsutbetalinger enn andre land, er det vårt eget valg. OECD har sagt at vi i Norge må forberede oss på tyngre framtidige pensjonsforpliktelser enn det de fleste andre land må gjøre (Finansdepartementet 2001, kap. 15). Dette skyldes imidlertid *ikke* vår demografi, men pensjonssystemets virkemåte, og det faktum at mange land allerede har slike reformer av pensjonssystemet som vi nå er i ferd med å forberede. Sammenlikner vi demografien i Norge med resten av Europas, kommer vi tvert

Figur 3. Antall personer 67 år og over, observert og framskrevet. 1950-2050

¹ Høy vekst = alternativ HHMH, middels vekst = alternativ MMMM og lav vekst = alternativ LLML.
Kilde: Framskrivning av folkemengden.

Figur 4. Framskrevet vekst i folketall til 2020 og 2050 for en del land i Europa

Kilde: World Population Prospects 2002, FN.

om svært godt ut. Vi har i hele etterkrigstida vært blant de land i Vest-Europa med høyest fruktbarhet.

Vi har høy levealder, men ikke høyere enn Europas gjennomsnitt, og utgangspunktet i dagens aldersstruktur er ganske gunstig, vi har flere unge og færre som er gamle eller som er i ferd med å bli det enn det mange andre land har. Framtidas aldring er i stor grad resultatet av fortidas fruktbarhet, og den er altså relativt gunstig i Norge. Figur 4 viser at FNs befolkningsframskrivninger for medlemslandene fram til 2050 (UN 2002) setter Norge i en ganske heldig stilling, dersom det er viktig å unngå at folketallet synker. De fleste land opplever liten eller ingen vekst fram til 2020, og til dels betydelig nedgang deretter. I figuren er tatt inn et utvalg av nåværende og framtidige medlemmer av EU.

Vi velger å se litt nærmere på utviklingen i antall gamle. Vi ligger i dag ganske godt an i Europa, etter å ha vært nummer to etter Sverige på gubbetoppen i 1980. Norge er det eneste land hvor andelen over 60 år sank fra 1980 til 2000, mest som følge av at fødselstallene i mellomkrigstida var spesielt lave i Norge. Fram til 2050 blir det en betydelig vekst i andelen over 60 år også i Norge, fra 20 til 32 prosent. Dette nivået er likevel relativt beskjedent sammenliknet med andre europeiske land (se figur 5). Den høyeste andelen gamle får vi i land som Estland, Italia, Spania og Tsjekia (UN 2002).

Kan innvandringen berge aldersstrukturen?

Selv om forholdene blir vanskeligere for de fleste andre land, er det nok en realitet at vi kan få problemer med å dekke framtidens behov for arbeidskraft, i hvert fall om vi organiserer oss på samme måte som i dag. Noen har derfor forhåpninger til, eller eventuelt frykt for, innvandring (særlig fra EUs nye medlemsland fra øst) som en måte å redusere nedgangen i andelen og antallet yrkesaktive. Innvandringen fra disse nye medlemslandene er beskrevet nærmere i Østby (2003).

I det lange løp kommer trolig arbeidskraft til å bli et enda knappere gode i resten av Europa enn hos oss. Alle våre naboland har større demografiske problemer enn det vi har, og det er ikke gitt at vi står aller sterkest i denne konkurransen om arbeidskraften, selv om vi kanskje har betalingsevne i overkant av de andres. Vi har et språk som få behersker fra før, og som de ikke får nytte av andre steder. Vi er ikke kjent som det mest åpne og inkluderende folkeslag. Det er relativt få her i utgangspunktet fra de fleste fjerne land, slik at de aller fleste nok finner flere landsmenn i andre land i Europa.

Selv om FN har vist (UN 2001) at innvandring alene ikke kan brukes til å holde konstante forsørgerbrøker i befolkninger med lav fruktbarhet, skal vi likevel ikke se bort fra at innvandringen kan bety *noe* i dette bildet, men det er lett å overdrive dens betydning. Den må oppfattes som bare *ett* av en lang rekke virkemidler som hver for seg kan bidra *litt* til å løse de problemene som befolkningsutviklingen stiller oss overfor. Vi kan ta utgangspunkt i den nettoinnvandringen Norge har hatt i noen år (antall og aldersstruktur) slik den brukes i befolkningsframskrivingene. Figur 6 viser hvordan forskjellen i aldersstruktur i 2020 blir mellom en situasjon med middels innvandring (13 000 per år) og en situasjon med stengte grenser (eller egentlig årlig nettoinnvandring lik 0 i alle aldersgrupper).

Vi ser at forskjellen på nullinnvandring og midtalternativet fram til 2020 ikke er ubetydelig. Innvandringen gir 6 prosent høyere folketall, 10 prosent flere unge voksne og nesten 10 prosent flere barn. Den forsørgerbrøken

Tiltak for flere yrkesaktive

Øke yrkesaktiviteten blant eldre

Mindre enn halve befolkningen er sysselsatte fra 62-årsalderen (Statistisk sentralbyrå 2003b). Alderen ved pensjonering er sunket mye siden 1967, men økningen i yrkesaktiviteten blant kvinner og i uføretrygging gjør at det er vanskelig å si klart hvor mye pensjonsalderen egentlig er økt. Gjenstående levealder for 65-åringer er steget med 3 år fra slutten av 1960-tallet til 2002, noe mer for kvinner, mindre for menn. Med yrkesdeltaking som for 30 år siden ville det vært 50 000 flere menn i aldersgruppen 60-69 år i arbeid, men det er flere kvinner i arbeid nå enn den gang. Innstramming av AFP, et arbeidsliv som er mer inkluderende for eldre, incitament for å fortsette å jobbe og mindre uføretrygging kunne bidra til økt yrkesaktivitet blant eldre. Når flere eldre er i arbeid, fører ikke dette bare til flere yrkesaktive til å bære omsorgsutgiftene, men også at det blir færre som mottar pensjon.

Øke yrkesdeltaking blant utstøtte eller undersysselsatte grupper

- Redusert arbeidsløshet løser alvorlige sosiale og økonomiske problem. Vi har vel 100 000 arbeidsløse, hvorav om lag 17 000 er innvandrere.
- Kvinner har lavere yrkesdeltaking og mye høyere deltidsandel enn menn. Med yrkesdeltaking som menn ville det vært 120 000 flere årsverk, og deltidsandelen blant kvinner tilsvarer 225 000 årsverk.
- Om innvandrerne hadde sysselsetting som resten av befolkningen, ville det vært 30 000 flere yrkesaktive.
- Antallet uføre har økt fra 150 000 til 300 000 på 20 år. Mange uføre har en betydelig arbeidsevne som både de selv og samfunnet ville ha glede av at kunne bli utnyttet, selv om de ikke kan fortsette for fullt i sin gamle jobb.
- Dagens sjukefravær svarer til 150 000 årsverk. Mer enn 80 prosent er langtidsfravær. Dette fraværet forsøkes redusert, men det er kanskje ikke så lett i et samfunn hvor så stor andel av befolkningen er i arbeid.

Økt fruktbarhet kan være mulig, mer i noen land enn andre

Barnetallet per kvinne varierer fra 1,1-1,2 i Sør- og Øst-Europa til 1,8-1,9 i Nord- og Vest-Europa. Å øke fruktbarheten er et meget langsiktig virkemiddel, siden det tar 21 år å lage en 20-åring fra grunnen av, og det er neppe mye den kan påvirkes, særlig ikke i et land som ligger relativt høyt allerede. Dagbladet 17.01.2004 la fram en undersøkelse om forventet barnetall hvor de på tvisomt grunnlag konkluderte med at det var muligheter for en betydelig vekst i barnetallet i Norge. Jeg oppfatter det som lite sannsynlig at Norge får en oppgang i fruktbarheten stor nok til å bety mye for løsningen av pensjonsproblemene.

Øke skattenivået

Skattenivået varierer mye mellom land, og synes å kunne økes med økende inntektsnivå i samfunnet. I Norge betaler en mindre i skatt enn i mange andre land.

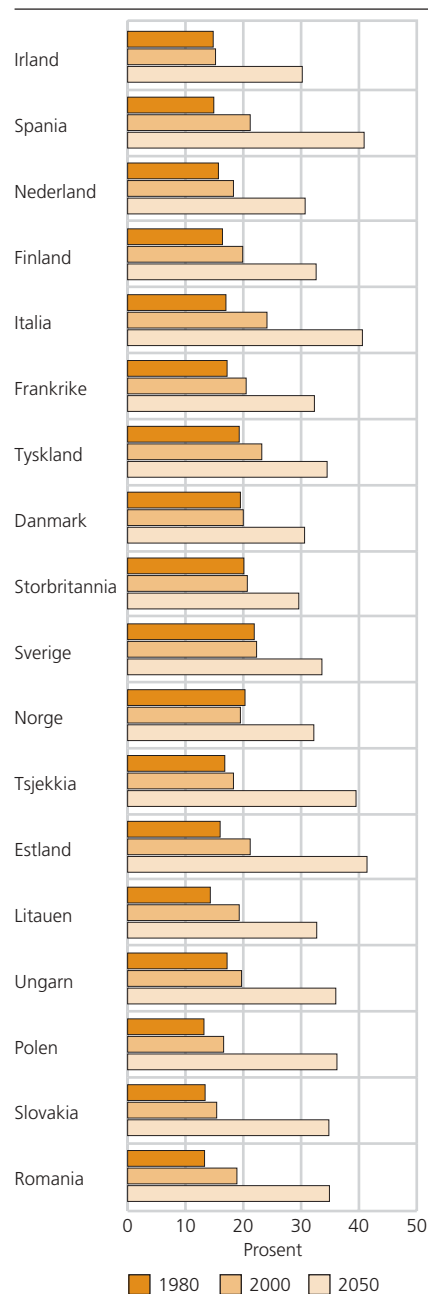
Underindeksering av folketrygden

Vi kan velge å la ytelsene i folketrygden vokse saktere enn lønninger og priser. Dette kalles underindeksering, og det har vært aksept for dette fram til nå. Grunnene for det kan bli sterkere etter hvert som trygdeytelsene tar en økende andel av landets ressurser, og etter som de trygdede har større inntekter utenom folketrygden. Stortinget har nylig bestemt at dette skal en ikke fortsette med.

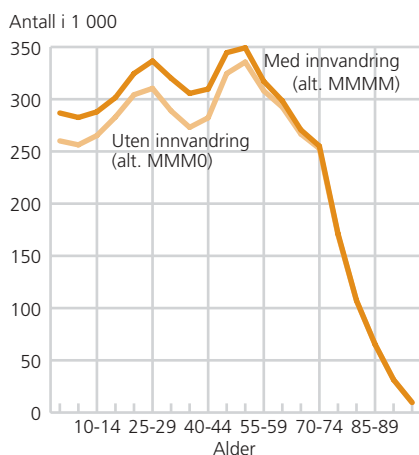
Øke produktiviteten

Gjennom å satse på næringer med høyere produktivitet.
Bedre produktiviteten der folk er.
Mer og bedre utdanning.

Figur 5. Andel av befolkningen 60 år og eldre i europeiske land, 1980, 2000 og framskrevet for 2050. Prosent

Kilde: World Population Prospects 2002, FN.

Figur 6. Framskrevet folke­mengde 2020 med og uten innvandring

Kilde: Framskrivning av folke­mengden.

Referanser

Aftenposten morgen 25.11.2003.

Brunborg, H. og I. Texmon (2003a): Regionale befolkningsframskrivninger: Størst vekst rundt Oslo-fjorden. *Samfunnsspeilet*, 2, side 19-28. Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, H. og I. Texmon (2003b): Fortsatt sentralisering. Regionale befolkningsframskrivninger 2002-2020. *Økonomiske analyser*, 4, side 54-64. Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, H. og I. Texmon (2003c): Hvor mange blir vi i 2100? *Samfunnsspeilet*, 3, side 53-60. Statistisk sentralbyrå.

Dagbladet 17.01.2004.

Finansdepartementet (2001): *Langtidsprogrammet 2002-2005* (Stortingsmelding 30, 2000-2001).

Keilman mfl. (2001): Norway's Uncertain Demographic Future. *Social and Economic Studies* 105. Statistisk sentralbyrå.

NOU (Norges offentlige utredninger) 2004:1. Modernisert folketrygd. Bærekraftig pensjon for framtida. Statens forvaltningstjeneste, Oslo.

Ramm, J. (red.) (2000): Helse i Norge. *Statistiske analyser* 41. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (2002): Dobbelt så mange gamle i 2050. Befolkningsframskrivninger. Nasjonale og regionale tall, 2002-2050. Dagens statistikk 5.12.2002 <http://www.ssb.no/folkfram/>

Statistisk sentralbyrå (2003a): *Samfunnsspeilet* 4/2003.

Statistisk sentralbyrå (2003b): Grunntabeller 1/2003.

UN (2001): Replacement Migration. Is it a solution to declining and ageing populations? ST/ESA/SER.A/206. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nation, New York.

UN (2002): World population Prospects: The 2002 Revision. Volume I Comprehensive Tables. ST/ESA/SER.A/222. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nation, New York.

Østby, L. (2003): Innvandring fra nye EU-land: Fortid, nåtid og mulig framtid. Notater 44. Statistisk sentralbyrå.

som i 2020 ga 3,7 i yrkesaktiv alder per person i pensjonsalderen, vil være 3,5 dersom innvandringen uteblir. Det tillegget på vel 100 000 personer i alderen 20-44 år som innvandringen skaffer, kan være nyttig i et minkende arbeidsmarked, men selvfølgelig blir også innvandrerne gamle og etter hvert pleietrengende.

Hvordan påvirke antallet yrkesaktive?

Når alt dette er sagt, mener jeg likevel den lave andelen yrkesaktive er et framtidig problem som Norge vil ha til felles med mye av Europa. Jeg tror vi skal forsøke å se direkte på *det* problemet, og ikke søke etter tiltak for å endre aldersstrukturen. I boksen gjennomgår en liste med tiltak som kan tenkes brukt for å øke antall sysselsatte.

Vi kan stå han av

Det kan være grunn til å se med en viss sinnsro på det framtidige antallet eldre. Veksten blir stor, men ikke fundamentalt annerledes de kommende 50 årene enn det vi har sett de foregående 50. Endringene i aldersstruktur blir større i de aller fleste andre land enn i Norge, og det er mulig at vi har økonomiske ressurser mer enn andre til å møte disse utfordringene. Vår tross alt relativt gunstige situasjon henger sammen med at vi har en aldersstruktur som i utgangspunktet er bedre enn i mange andre land, og at vi regner med at vi også i framtida vil ha høyere fruktbarhet enn det de fleste andre land regner med. Dersom vi på lang sikt ikke greier å opprettholde vårt fruktbarhetsnivå, kan det derimot bli betydelig mindre forskjeller mellom oss og våre naboland enn det vi venter i dag.

Problemer skapt av demografien kan ikke nødvendigvis løses i demografien

Det som er et problem skapt av demografiske prosesser, nemlig en økende andel gamle, kan ikke forventes løst med demografiske virkemidler. Ingen vil vel finne på å redusere forventet levealder, gjennom å prioritere ned eldre i helsevesenet eller på annen måte. Fruktbarheten er det lite trolig vi kan gjøre særlig mye med. Det kan hende at den familievennlige politikken som Norge har ført i mange år har gitt høy fruktbarhet, men en skal selvfølgelig ikke utelukke at det *kan* være mer å hente langs den veien.

Innvandring er ikke et virkemiddel som alene kan brukes til å råde bot på den endringen i aldersstruktur som kommer. FNs befolkningskontor har regnet på hvor mye innvandring som trenges for å beholde noen av dagens forholdstall mellom yrkesaktive og yrkespassive, og har kommet til at det ville kreve innvandring av et hittil helt ukjent omfang, og at det meget snart ikke ville bli nok innvandrere til at så mange land kunne basere seg på en slik løsning (UN 2001). Dersom det framtidige antall yrkesaktive blir for lite til å kunne nå andre mål vi kan være enige om for samfunnets utvikling, kan den beste løsningen være å arbeide direkte for å øke yrkesdeltakingen blant dem som allerede er i landet. Sammen med en innvandring som ikke ligger tallmessig på et helt annet nivå enn det vi er blitt vant med, kan dette vise seg å være den best farbare vei. Komplekse problemer har sjelden enkle løsninger. Vi må finne flere små bidrag som til sammen vil kunne føre oss gjennom de utfordringene vi nå står overfor.

Relativt lavt risikonivå i trafikken i Norge

Risikoen for å bli drept i den norske trafikken er lavere enn i mange andre land, viser tall fra CARE, EUs database for veitrafikkulykker. Blant de 15 EU-landene, var det bare Storbritannia som hadde færre trafikkdrepte enn Norge i forhold til folketallet i 2001.

I 2001 omkom 275 personer på norske veier, noe som tilsvarer 61 omkomne per 1 million innbyggere. Det var bare tre EU-land som hadde færre enn 80 trafikkdrepte per 1 million innbyggere i 2001. Disse var Storbritannia, Nederland og Sverige.

Lavest risiko i Storbritannia

I 2001 omkom 3 598 personer i den britiske trafikken, noe som tilsvarer 60 trafikkdrepte per 1 million innbyggere. Dette plasserer Storbritannia nederst på statistikken over antall trafikkdrepte i forhold til folketallet, eller øverst på statistikken over lavest risiko om man vil.

Norden kommer relativt godt ut

De nordiske landene ligger alle blant den halvparten av landene som har færrest trafikkdrepte i forhold til folketallet. Mens 61 omkom i den norske trafikken per 1 million innbyggere i 2001, omkom 66 personer i Sverige og 80 personer på Island. Danmark og Finland kom litt dårligere ut, med henholdsvis 81 og 83 omkomne per 1 million innbyggere i 2001.

Høy risiko i sør og øst

Hellas og Portugal kommer dårligst ut av EU-landene. I 2001 omkom 1 880 personer i trafikken i Hellas og 1 671 i Portugal, noe som tilsvarer henholdsvis 178 og 163 omkomne per 1 million innbyggere.

Høyest risiko blant de 27 landene vi har tatt med i denne oversikten, hadde Litauen og Latvia, med henholdsvis 203 og 219 trafikkdrepte per 1 million innbyggere i 2001. Lavest hadde Malta med 41.

40 000 trafikkdrepte i EU

I de 15 EU-landene ble til sammen 39 864 mennesker drept i trafikken i 2001. Med en samlet folkemengde på 377 millioner mennesker, tilsvarer dette 105 drepte per 1 million innbyggere i EU-landene sett under ett. Til sammenlikning ble 1 717 personer drept i den nordiske trafikken i samme periode, noe som – med et samlet folketall på 24 millioner mennesker i de nordiske landene – tilsvarer 71 trafikkdrepte per 1 million innbyggere.

I alt omkom over 50 000 mennesker i 2001 i de 25 landene som er eller vil bli medlem av EU i løpet av 2004. Hvis disse landene hadde hatt samme ulykkesrisiko som Norge (målt per 1 million innbyggere), ville 23 000 liv blitt spart i 2001.

Færre dør i trafikken

Selv om det kan være store tilfeldige svingninger i tallet på trafikkdrepte fra ett år til et annet, er det en tydelig tendens til at tallet på drepte i

Asbjørn Wethal

Tabell 1. Tallet på drepte i veitrafikken¹ i utvalgte land i Europa. 2001²

	Antall drepte	Millioner innbyggere	Døde per 1 million innbyggere
Belgia	1 486	10,3	145
Danmark	431	5,3	81
Finland	433	5,2	83
Frankrike	8 160	59,0	138
Hellas	1 880	10,5	178
Irland	412	3,8	108
Italia	6 682	57,8	116
Luxembourg ..	69	0,4	156
Nederland ..	993	16,0	62
Portugal	1 671	10,2	163
Spania	5 516	40,1	137
Storbritannia	3 598	59,8	60
Sverige	583	8,9	66
Tyskland	6 977	82,3	85
Østerrike	958	8,1	118
I alt EU-15 .	39 864	377,6	105
Estland	199	1,4	146
Kypros	98	0,8	129
Latvia	517	2,4	219
Litauen	706	3,5	203
Malta	16	0,4	41
Polen	5 534	38,7	143
Slovakia	614	5,4	114
Slovenia	278	2,0	140
Tsjekkia	1 334	10,3	130
Ungarn	1 239	10,2	121
I alt EU-25 .	50 410	452,7	111
Island	24	0,3	80
Norge	275	4,5	61

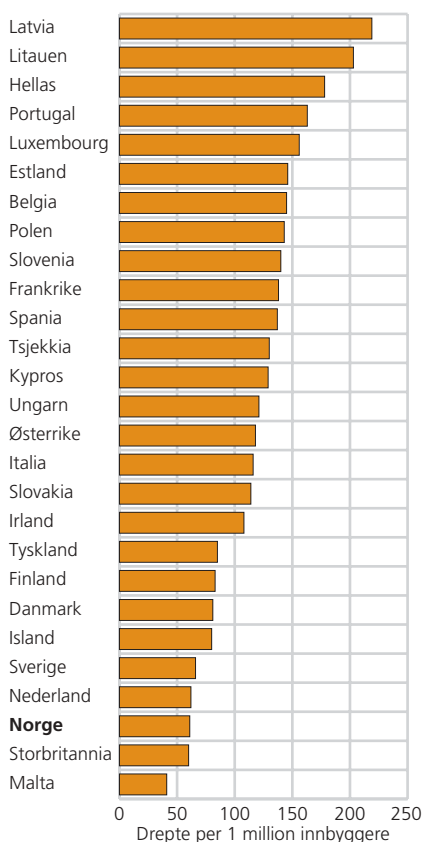
¹ Tallet på drepte omfatter personer som døde innen 30 dager etter at ulykken inntraff.

² Tall i kursiv er hentet fra publikasjoner i de nasjonale statistikkbyråene. - Tall er ikke tilgjengelig.

Kilde: CARE Community Road Accident Database.

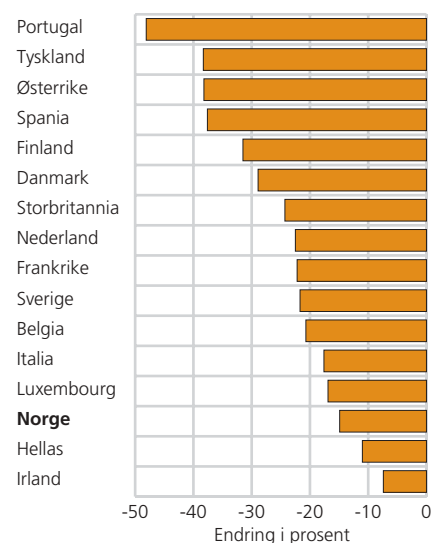
Asbjørn Wethal er seksjonssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for samferdsels- og reiselivsstatistikk (asbjorn.willy.wethal@ssb.no).

Figur 1. Tallet på drepte i veitrafikken i utvalgte land i Europa per 1 million innbyggere. 2001

Kilde: CARE, Eurostat.

Figur 2. Prosentvis endring i tallet på drepte fra 1991-2001

Kilde: CARE, Eurostat.

veitrafikken går ned i landene som er med i denne oversikten. I 1991 omkom 56 000 personer i veitrafikken i de 15 landene som nå er medlem av EU. I 2001 var antallet 40 000, en reduksjon på 29 prosent. Mens 153 personer ble drept per 1 million innbyggere i 1991, var antallet redusert til 105 i 2001.

Portugal hadde den største prosentvise nedgangen sammenliknet med 1991, med 48 prosent. I Norge var reduksjonen 15 prosent i samme periode.

Svingninger fra år til år

Ved bruk av tallene er det viktig å være oppmerksom på at det kan være relativt store tilfeldige svingninger i antall drepte fra år til år, og at hvilke land som kommer best eller dårligst ut med hensyn til risiko, derfor vil kunne variere. Spesielt for små land vil mindre endringer i antall trafikkdrepte kunne gi markerte endringer i forholdstallet.

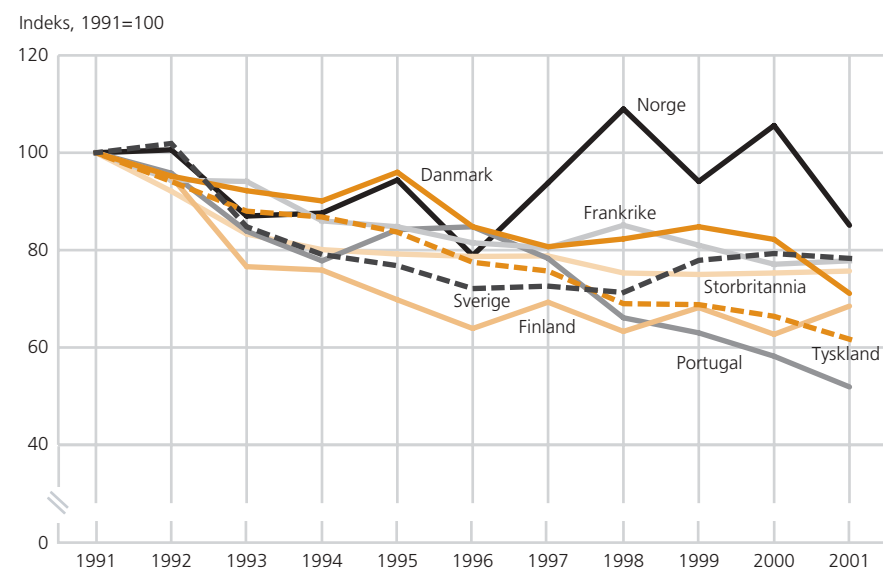
Risiko

Det er flere måter å beregne risiko på. Tallet på drepte per 1 million innbyggere kan defineres som befolkningens helserisiko. Det er også vanlig å bruke tallet på drepte per 1 million biler (trafikkrisiko). En tredje måte å belyse risiko i trafikken på er å beregne antall drepte per million personkilometer. I denne artikkelen har vi brukt tallet på drepte per 1 million innbyggere. Vi har altså ikke tatt hensyn til den påvirkningen som blant annet ulik trafikkmengde i de enkelte landene har på risikotallene.

Personer som dør innen 30 dager

De fleste av landene i oversikten følger den internasjonale definisjonen av trafikkdrepte, det vil si at tallene omfatter personer som blir drept umiddelbart eller innen 30 dager etter ulykken. Enkelte land følger imidlertid ikke 30-dagersregelen, men opererer i stedet med kortere perioder for når en person regnes som drept som følge av en ulykke. Tallene er korrigert for dette i henhold til internasjonalt anbefalte korreksjonsfaktorer.

Figur 3. Utvikling i tallet på drepte 1991-2001. 1991=100

Kilde: CARE, Eurostat.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Belgia	1 873	1 671	1 660	1 692	1 449	1 356	1 364	1 500	1 397	1 470	1 486
Danmark	606	577	559	546	582	514	489	499	514	498	431
Finland	632	601	484	480	441	404	438	400	431	396	433
Frankrike	10 483	9 900	9 867	9 019	8 891	8 541	8 444	8 918	8 487	8 079	8 160
Hellas	2 112	2 158	2 159	2 253	2 411	2 157	2 105	2 182	2 116	2 037	1 880
Irland	445	415	431	404	437	453	473	458	414	418	412
Italia	8 109	8 053	7 188	7 091	7 020	6 676	6 713	6 314	6 633	6 410	6 682
Luxembourg	83	69	78	65	70	71	60	57	58	70	69
Nederland	1 281	1 253	1 235	1 298	1 334	1 180	1 163	1 066	1 090	1 082	993
Portugal	3 218	3 084	2 700	2 504	2 711	2 730	2 521	2 126	2 028	1 874	1 671
Spania	8 836	7 818	6 376	5 614	5 749	5 482	5 604	5 957	5 738	5 777	5 516
Storbritannia	4 753	4 379	3 957	3 807	3 765	3 740	3 743	3 581	3 564	3 580	3 598
Sverige	745	759	632	589	572	537	541	531	580	591	583
Tyskland	11 300	10 631	9 949	9 814	9 454	8 758	8 549	7 792	7 772	7 503	6 977
Østerrike	1 551	1 403	1 283	1 338	1 210	1 027	1 105	963	1 079	976	958
I alt EU-15	56 027	52 771	48 558	46 514	46 096	43 626	43 312	42 344	41 901	40 761	39 864
Estland	-	287	321	364	332	213	280	284	232	204	199
Kypros	103	132	115	133	118	128	115	111	113	111	98
Latvia	-	729	670	717	611	550	525	627	604	588	517
Litauen	1 093	779	958	765	672	667	725	829	748	641	706
Malta	16	11	14	6	14	19	18	17	4	15	16
Polen	7 901	6 946	6 341	6 744	6 900	6 359	7 310	7 080	6 730	6 294	5 534
Slovakia	-	677	584	633	660	616	788	819	647	628	614
Slovenia	-	-	493	505	415	389	357	309	334	313	278
Tsjekkia	-	1 571	1 524	1 637	1 588	1 562	1 597	1 360	1 455	1 486	1 334
Ungarn	2 120	2 101	1 678	1 562	1 589	1 370	1 391	1 371	1 306	1 200	1 239
I alt EU-25	-	-	61 256	59 580	58 995	55 523	56 458	55 192	54 098	52 260	50 410
Island	27	21	17	12	24	10	15	27	21	32	24
Norge	323	325	281	283	305	255	303	352	304	341	275

¹ Tallet på drepte omfatter personer som døde innen 30 dager etter at ulykken inntraff. ² Tall i kursiv er hentet fra publikasjoner i de nasjonale statistikkbyråene.
- Tall er ikke tilgjengelig. Kilde: CARE Community Road Accident Database.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Belgia	188	167	165	168	143	134	134	147	137	144	145
Danmark	118	112	108	105	112	98	93	94	97	93	81
Finland	126	120	96	95	86	79	85	78	84	77	83
Frankrike	184	173	172	157	154	147	145	153	145	138	138
Hellas	207	210	209	216	231	206	201	208	201	193	178
Irland	126	117	121	113	121	125	130	124	111	111	108
Italia	143	142	126	124	123	116	117	110	115	111	116
Luxembourg	216	177	197	162	172	172	143	132	135	177	156
Nederland	85	83	81	85	86	76	75	68	69	68	62
Portugal	326	310	271	251	271	272	250	210	200	184	163
Spania	227	201	163	143	147	140	143	151	145	145	137
Storbritannia	82	76	68	65	64	64	64	61	60	60	60
Sverige	87	88	73	67	65	61	61	60	66	67	66
Tyskland	142	132	123	121	116	107	104	95	95	91	85
Østerrike	200	178	161	167	151	128	137	119	133	120	118
I alt EU-15	153	144	132	126	124	117	116	113	112	108	105
Estland	-	184	210	242	223	144	192	195	160	149	146
Kypros	150	189	161	184	162	174	155	149	150	147	129
Latvia	-	274	257	279	242	220	212	255	248	247	219
Litauen	293	208	256	205	181	180	196	224	202	173	203
Malta	45	31	39	16	38	51	48	45	11	39	41
Polen	207	181	165	175	179	165	189	183	174	163	143
Slovakia	-	128	110	119	123	115	146	152	120	116	114
Slovenia	-	-	247	254	209	195	180	156	169	157	140
Tsjekkia	-	152	148	158	154	151	155	132	141	145	130
Ungarn	204	203	162	151	154	133	135	133	127	117	121
I alt EU-25	-	-	138	134	132	124	126	123	120	116	111
Island	90	70	57	40	80	33	50	90	70	107	80
Norge	77	76	65	66	71	58	69	80	69	78	61

¹ Tallet på drepte omfatter personer som dødd innen 30 dager etter at ulykken inntraff. ² Tall i kursiv er hentet fra publikasjoner i de nasjonale statistikkbyråene.
- Tall er ikke tilgjengelig. Kilde: CARE Community Road Accident Database.

Høy yrkesdeltakelse blant kvinner i Norden

De nordiske land har de klart høyeste andelene yrkesaktive kvinner sammenlignet med andre europeiske land. De søreuropeiske land, utenom Portugal, har de laveste andelene. Den høye yrkesaktiviteten blant norske og islandske kvinner må ses på bakgrunn av at relativt mange av dem har en deltidsjobb. Merk også at vi har høye sysselsettingsrater blant både kvinner og menn over 50 år, og at arbeidsledigheten er lav i europeisk målestokk. Særlig gjelder dette langtidsledigheten.

Tilknytningen til arbeidsmarkedet for ulike befolkningsgrupper måles gjerne ved yrkesfrekvenser eller arbeidsstyrkeprosjenter, det vil si andelen som har en jobb eller et inntektsgivende arbeid (sysselsatte) eller som aktivt søker etter det (arbeidsledige). Ved at alle EU- og EFTA-landene regelmessig gjennomfører arbeidskraftundersøkelser med langt på vei sammenfallende definisjoner, spørsmålsutforming og undersøkelsesopplegg, finnes det sammenlignbare data om forholdene på arbeidsmarkedet i de ulike land. Dette har sammenheng med at arbeidsmarkedspolitikken inngår som en sentral del av det europeiske samarbeidsområdet, og EFTA-land som Norge og Island deltar i statistikk-samarbeidet på like fot med EU-landene. I den offentlige debatten nasjonalt er det også vanlig å vise til situasjonen i andre land som det er naturlig å sammenligne seg med når for eksempel ledighetsnivået eller eldres yrkesdeltakelse i Norge skal vurderes.

Tor Petter Bø

Tabell 1. Deltidssysselsatte i prosent av alle sysselsatte 25-49 år. 2002. Rangert for kvinner

	Kvinner	Menn
Nederland	71,2	11,9
Sveits	59,4	8,4
Island	41,7	6,3
Tyskland	41,2	4,3
Storbritannia	41,1	3,7
Østerrike	39,1	4,3
Belgia	38,5	4,3
Norge	37,8	5,5
EU+EFTA	32,4	3,9
Frankrike	29,2	3,6
Luxembourg	28,4	1,5
Irland	27,6	3,0
Sverige	26,9	6,0
Danmark	24,4	5,3
Italia	17,9	3,1
Spania	15,9	2,0
Finland	11,8	3,6
Portugal	10,0	2,3
Hellas	6,9	1,5

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Søreuropeiske kvinner minst yrkesaktive

I den mest yrkesaktive fasen av livet, 25-49 år ligger gjennomsnittet for den kvinnelige yrkesdeltakelsen i EU- og EFTA-landene på 75 prosent (figur 1). Dette er en livsfase hvor verken studieaktiviteter eller pensjonsordninger spiller noen særlig rolle for ulikheter landene imellom. Islandske kvinner ligger markant høyere enn dette (88 prosent), fulgt av de andre nordiske landene (85-86 prosent) med Norge på 5. plass (84 prosent). I motsatt ende av skalaen finner vi, foruten Irland og Luxembourg (rundt 70 prosent), de søreuropeiske landene Spania, Hellas og Italia (64-67 prosent). De store ulikhetene EU-landene imellom illustreres ved differansen mellom italiens-ke og

Tor Petter Bø er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarkedsstatistikk (tor.petter.bo@ssb.no).

finske kvinners yrkesaktivitet, den er på hele 22 prosentpoeng. Det må understrekes at ulike permisjonsordninger kan forklare noe av variasjonene i tilknytningen til arbeidsmarkedet, da også midlertidig fraværende regnes med blant de sysselsatte, med visse begrensninger når det gjelder varigheten. For eksempel vil ulike rettigheter for arbeidstakerne til fødsels- og omsorgspermisjon kunne påvirke tilknytningen til arbeidsmarkedet og sjansen for å vende tilbake til en tidligere jobb.

Islandske menn mest yrkesaktive

For menn i denne aldersgruppen er variasjonene mellom landene klart mindre enn for kvinner (figur 1). Flere land rangeres dessuten helt annerledes enn da vi sammenlignet kvinnenes yrkesaktivitet. Menn i de nordiske land (utenom Island) ligger noe lavere enn EU-/EFTA-gjennomsnittet for yrkesaktivitet på 93 prosent. Mens land som Hellas og Luxembourg, med lav kvinnelig yrkesaktivitet, topper statistikken med 95-96 prosent (på linje med Sveits), bare slått av Island (97). Lavest mannlig yrkesdeltakelse er det i Sverige (90 prosent), mens Norge er nest lavest (92 prosent). Fem av de øvrige landene er så vidt over Norges nivå.

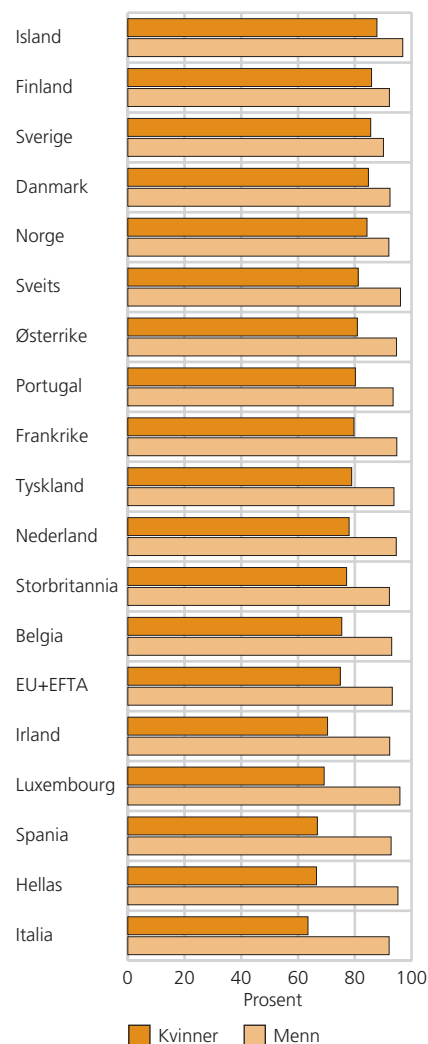
Norske og islandske kvinner har høy deltidsandel

Om vi ikke bare ser på andelen yrkesaktive totalt, men også trekker inn hvor mye de arbeider, det vil si arbeidstidens lengde, blir bildet noe annerledes (tabell 1). Norske og islandske kvinner i alderen 25-49 år, som ligger i det øverste sjikt når det gjelder andelen yrkesaktive, er samtidig i større grad sysselsatt på *deltid* sammenlignet med de fleste andre land. Så mye som 42 prosent av de islandske og 38 prosent av de norske kvinnene jobber deltid, mot gjennomsnittlig 32 prosent i EU-/EFTA-landene. I de øvrige nordiske landene arbeider en fjerdedel av de svenske og danske kvinnene deltid, mens de finske peker seg ut med en markant lavere andel (12 prosent). I de søreuropeiske landene, hvor kvinner generelt har lav yrkesdeltakelse, er det relativt få av de sysselsatte som har deltidsarbeid, mens desto flere jobber heltid. Klart høyest deltidsandel blant kvinnene er det i Nederland (71 prosent). Nederland har også høyere andel på deltid blant menn sammenlignet med de andre landene.

Deltidsarbeidende er imidlertid ikke en homogen kategori når vi måler arbeidstidens lengde. Den avtalte arbeidstiden for norske kvinner på deltid er i gjennomsnitt på 22,2 timer, mens gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene er på 19,6 timer. Høyest er imidlertid arbeidstiden for de deltidsarbeidende kvinnene i Sverige med 23,2 timer og lavest i Tyskland med 17,9 timer.

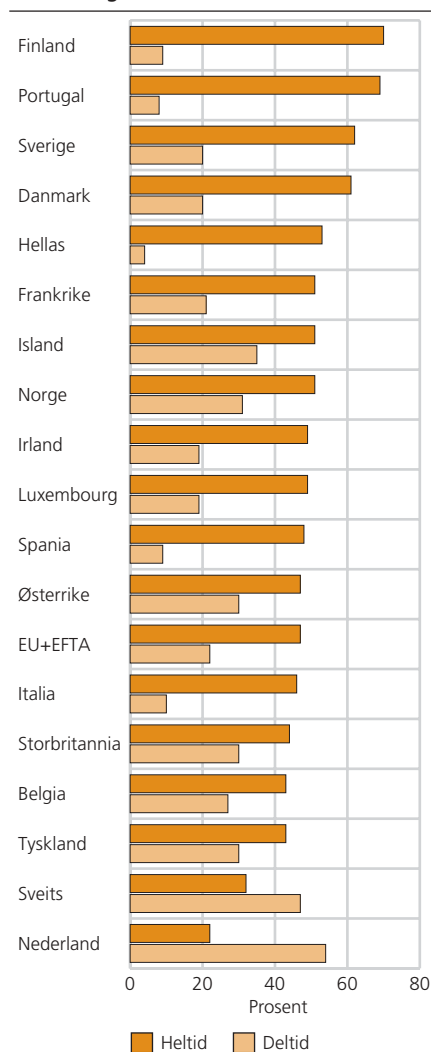
Selv om deltidsarbeid i første rekke er utbredt blant kvinner, er det også en del variasjoner fra land til land i deltidsandelen for menn i alderen 25-49 år. Gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene ligger på 4 prosent, mens andelen i Norge er på 5,5 prosent, omtrent som i de øvrige nordiske land utenom Finland (3,6 prosent). Klart høyest er deltidsandelen for menn i Nederland (nær 12 prosent).

Figur 1. Andelen kvinner og menn 25-49 år i arbeidsstyrken. 2002. Prosent

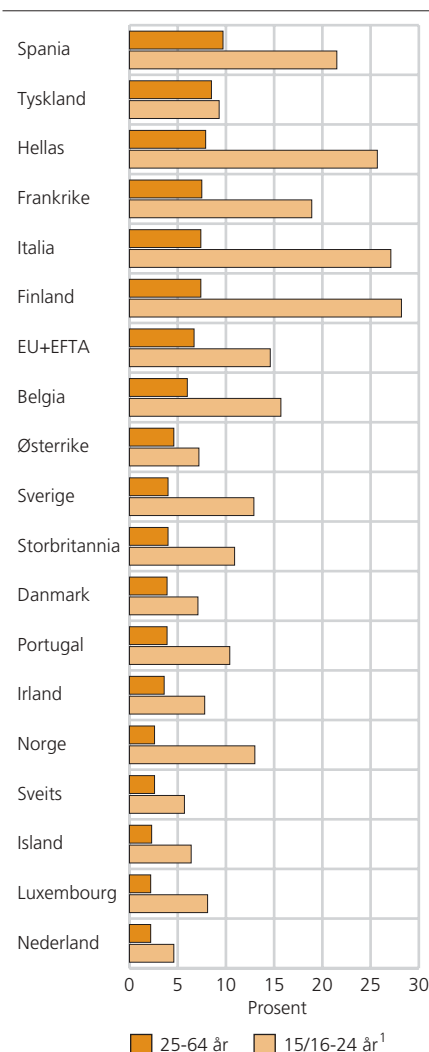
Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Figur 2. Heltids- og deltidssysselsatte kvinner i prosent av kvinner i alt 25-49 år. 2002. Rangert etter heltidsandel

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

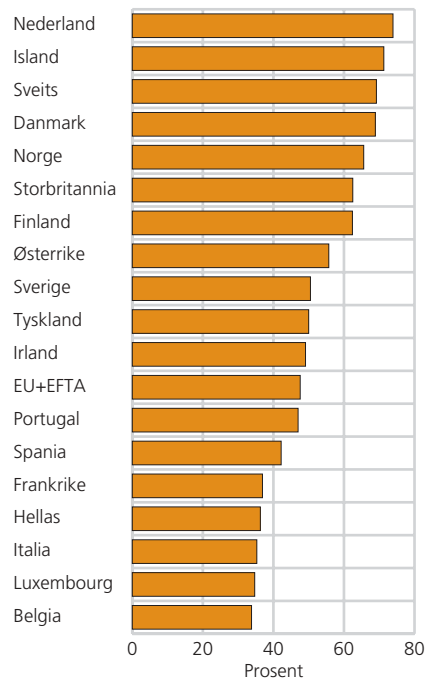
Figur 3. Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken. 15/16-24 år og 25-64 år. 2002

¹ 16-24 år i Island, Spania, Storbritannia, Sverige og (dels) Norge.

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Figur 4. Andelen personer 15/16-24 år i arbeidsstyrken. 2002. Prosent

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Flest kvinner på heltid i Finland og Portugal

Nå skal vi se på omfanget av deltids- og heltidssyssettingen hver for seg i forhold til antallet kvinner totalt i alderen 25-49 år. Når vi ikke bare ser de deltidsarbeidende som andel av de sysselsatte, slik vi hittil har gjort, får vi bedre belyst hvor utbredt deltids- og heltidsarbeid er i den kvinnelige befolkningen i de ulike land (figur 2).

Flest sysselsatte på heltid er det blant kvinner i Finland og Portugal, med om lag 70 prosent. Deretter følger Sverige og Danmark med drøyt 60 pro-

sent. I Norge har vel halvparten av alle kvinner i denne aldersgruppen en heltidsjobb, omtrent som i Frankrike og Island, og en noe høyere andel enn i Irland og Spania. Gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene ligger på 47 prosent, samme nivå som i Spania og Italia. Lavest er heltidssysselsettingen blant kvinner i Nederland og Sveits.

Deltidsarbeid blant kvinner er mest utbredt i Nederland (54 prosent) og Sveits (47 prosent). Norge følger på fjerdeplass med 31 prosent, tett fulgt av Tyskland og Storbritannia. Gjennomsnittet for EU-/EFTA-landene er på 22 prosent, litt høyere enn i Danmark og Sverige, mens bare 9 prosent av de finske kvinnene arbeider deltid. Ellers er det i de søreuropeiske landene (Hellas, Portugal, Spania og Italia) man finner færrest kvinner med deltid-jobb.

Eldre mest yrkesaktive i Norden

Yrkesaktiviteten for personer over 50 år påvirkes i større grad av de ulike trygde- og pensjonsordningene landene imellom enn for befolkningen ellers. For aldersgruppen 50-64 år er yrkesaktiviteten klart høyere i de nordiske land, samt i Sveits, enn i Europa for øvrig (tabell 2). Som for dem under 50 år, er det isleddingene som topper også denne statistikken (90 prosent). Sverige inntar andreplassen (77 prosent), fulgt av Norge (75 prosent). Finland ligger lavest av de nordiske land, men likevel godt over gjennomsnittet for EU-/EFTA-landene på 55 prosent. I Belgia og Italia var kun 43 prosent av de eldre yrkesaktive. Også Spania og Hellas har klart lavere yrkesfrekvenser enn gjennomsnittet, mens Tyskland og Frankrike ligger rundt gjennomsnittet.

Ellers er det verdt å merke seg at mens norske og svenske menn i alderen 25-49 år har relativt lave yrkesfrekvenser, så er bildet ganske annerledes for menn i aldersgruppen 50-64 år, hvor kun Island og Sveits skårer høyere enn Norge og Sverige.

Norske kvinner i alderen 50-64 år har svært høye yrkesfrekvenser i europeisk sammenheng, slik tilfellet også er for de yngre aldersgruppene. Blant de eldre kvinnene var det kun islandske og svenske kvinner som i større grad var med i arbeidsstyrken. Som for de yngre aldersgruppene er yrkesaktiviteten lavest i de søreuropeiske landene (utenom Portugal).

Lav sysselsettingsandel i industrien i Norge

For å sammenligne næringsstrukturen i ulike land, er det vanlig å foreta en tredeling av næringene i primærnæringer (jordbruk, skogbruk og fiske), sekundærnæringer (industri og bergverk, olje- og gassutvinning, bygge- og anleggsvirksomhet) og tertiærnæringer (tjenesteyting). Av alle sysselsatte er det 22 prosent som arbeider i sekundærnæringer i Norge, sammenlignet med 28 prosent som gjennomsnitt for EU- og EFTA-landene (tabell 3). Bare Nederland og Luxembourg har lavere andel enn Norge. Høyest andel i industrien med videre finner vi i Portugal, Tyskland, Italia og Spania, alle med over 30 prosent av totalsysselsettingen. Det må understrekes at disse andelene er beregnet på grunnlag av antallet personer som er i arbeid, ikke årsverk, slik at varierende innslag av deltidjobber vil påvirke næringsstrukturen.

Tabell 2. Andelen personer 50-64 år i arbeidsstyrken, etter kjønn. 2002. Rangert etter i alt-tallene. Prosent

	I alt	Menn	Kvinner
Island	90,3	93,6	87,0
Sverige	77,1	79,4	74,7
Norge	74,5	78,1	70,7
Sveits	73,7	85,0	62,8
Danmark	69,8	75,6	63,7
Finland	65,5	66,3	64,7
Storbritannia	64,5	72,8	56,5
Portugal	62,3	73,5	52,3
Nederland	57,1	70,6	43,4
Irland	56,9	74,1	39,6
Tyskland	56,3	65,4	47,2
EU+EFTA	55,2	66,2	44,5
Frankrike	54,8	61,2	48,6
Spania	51,0	71,5	31,5
Hellas	49,3	67,7	32,0
Østerrike	47,4	58,4	36,9
Luxembourg	44,5	58,2	30,4
Belgia	42,6	54,2	31,3
Italia	42,5	58,2	27,4

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Tabell 3. Sysselsatte i alt etter næring. 2002. Prosent

	Primærnæringer	Sekundærnæringer	Tertiærnæringer
Belgia	1,8	25,8	72,4
Danmark	3,2	23,5	73,3
Tyskland	2,5	32,4	65,1
Hellas	15,8	22,5	61,7
Spania	5,9	31,3	62,8
Frankrike	4,1	25,4	70,5
Irland	6,9	27,8	65,3
Italia	4,9	31,6	63,5
Luxembourg	2,0	20,1	77,9
Nederland	2,9	21,0	76,1
Østerrike	5,7	28,9	65,4
Portugal	12,5	33,6	53,9
Finland	5,5	27,1	67,4
Sverige	2,5	23,0	74,5
Storbritannia	1,4	24,1	74,5
Island	7,4	22,5	70,1
Norge	3,9	21,7	74,4
Sveits	4,4	24,1	71,5
EU+EFTA	4,0	28,1	67,9

Kilde: Labour Force Survey Results 2002, Eurostat.

Andelen sysselsatte i primærnæringene er på 4 prosent som gjennomsnitt for EU- og EFTA-landene, noe som tilsvarer nivået i Norge og Frankrike. Lavest er andelen i Storbritannia og Belgia (under 2 prosent), mens den er høyest i Hellas (16 prosent) og Portugal (13 prosent), fulgt av Irland og Island (7 prosent).

I tertiærnæringene (tjenesteyting) arbeider 68 prosent av de sysselsatte i EU- og EFTA-landene totalt sett. I Norge er andelen på 74 prosent, omtrent som i Sverige, Danmark og Storbritannia. Høyest er andelen tjenesteytende næringer i Nederland og Luxembourg (76 og 78 prosent), klart lavest i Portugal (54 prosent). Også de øvrige søreuropeiske land ligger godt under gjennomsnittet.

Generelt sett arbeider kvinner i langt større grad enn menn innenfor tjenesteyting. Som gjennomsnitt for EU- og EFTA-landene gjelder dette 82 prosent av kvinnene, og 89 prosent i Norge, mens de tilsvarende tall for menn er 57 og 61 prosent. Forskjellen mellom kvinners og menns andel av de sysselsatte i disse næringene var størst i land som Irland, Finland og Spania, dernest følger blant annet Norge, Sverige og Tyskland. Minst forskjell var det i de sør-europeiske landene Hellas, Italia og Portugal, som alle kjennetegnes av relativt få deltidsarbeidende kvinner.

Lav arbeidsledighet i europeisk målestokk

Arbeidsledigheten i 2002 var fremdeles lav i Norge sammenlignet med de fleste europeiske land. I alderen 25-64 år var ledigheten på 2,6 prosent her i landet, sammenlignet med 6,7 prosent som gjennomsnitt for EU- og EFTA-landene (figur 3). Lavest var ledigheten i Nederland (2,2 prosent), høyest i Spania (9,7) og Tyskland (8,5). Av de øvrige nordiske land hadde Finland en ledighet på over 7 prosent, mens den lå på rundt 4 prosent i Sverige og Danmark, og bare 2,3 på Island. Om vi i tillegg trekker inn de land som vil bli medlemmer av EU fra mai 2004, så finner vi her en markert høyere ledighet enn i EU totalt sett. I de ti kandidatlandene var ledigheten på 12,6 prosent, mot 6,7 i det nåværende EU. Høyest var ledigheten i Polen (16,9 prosent) og Slovakia (15,4), mens land som Ungarn og Tsjekia lå noe under EU-nivået.

I de fleste nordeuropeiske land er ledigheten noe høyere for menn enn for kvinner, mens forholdet er omvendt i de søreuropeiske landene, og i noen av de melleuropeiske.

Om vi ser på ungdomsledigheten (figur 3), så var den høyest i Finland, Italia og Hellas (26-28 prosent), og lavest i Nederland (4,6 prosent). Her plasserer Norge seg omtrent midt på treet (med 13 prosent), på linje med Sverige, og noe under gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene på 14,6 prosent.

For ungdom er som kjent skolegang eller studier et utbredt alternativ til inntektsgivende arbeid eller arbeidssøking. Det er imidlertid også mange som kombinerer disse aktivitetene, i form av deltidsarbeid ved siden av skolen eller studiene. Av figur 4 framgår det hvor mange i alderen 16-24 år som er med i arbeidsstyrken, det vil si som sysselsatt eller arbeidsledig, i de ulike land, i rangert rekkefølge.

Høy arbeidsledighet blant ungdom i Finland opptrer altså sammen med høy yrkesaktivitet i denne aldersgruppen. Derimot ser vi at andre land med høy ungdomsledighet har relativt lave yrkesfrekvenser i denne alderen (Italia, Hellas, Spania, Frankrike og Belgia). Klart høyest yrkesaktivitet blant ungdom var det i Nederland, kombinert med en rekordlav arbeidsledighet for samme gruppe. Norge ligger i midtsjiktet når det gjelder ungdomsledigheten, men er noe høyere rangert når det gjelder andelen i arbeidsstyrken.

4 av 10 langtidsledige i EU

Velferdstapet ved arbeidsledighet øker med varigheten på ledigheten. Om vi definerer langtidsledighet som en sammenhengende ledighetsperiode på ett år eller mer, viser det seg at i EU-landene samlet sett var 40 prosent av de arbeidsledige langtidsledige i 2002. Til sammenligning gjaldt dette for knapt 13 prosent av de ledige i Norge, den klart laveste andelen av de land som her sammenlignes. I de andre nordiske land lå langtidsledigheten på rundt 20 prosent. Høyest var den i Italia med nær 60 prosent, mens den i Belgia, Tyskland og Hellas var på rundt 50 prosent. I de fleste land er langtidsledighet noe mer utbredt blant menn enn blant kvinner.

Andelen langtidsledige påvirkes av omfanget på myndighetenes arbeidsmarkedstiltak, og hvordan de innrettes, for eksempel om personer med en lengre ledighetsperiode prioriteres. Arbeidsledige som kommer med på et tiltak, regnes ofte ikke lenger som ledige så lenge tiltaket varer. Om de fremdeles er uten vanlig arbeid når tiltaket avsluttes, regnes dette som en ny ledighetsperiode, og varigheten nullstilles. Det er også variasjoner landene imellom i bruken av ulike former for førtidspensjonering ved langvarig ledighet blant eldre personer.

Avslutning

Sammenfattende kan vi si at en større andel av kvinnene i de nordiske land er yrkesaktive enn i de søreuropeiske. For norske og islandske kvinner må dette ses i sammenheng med at mange av dem er deltidsarbeidende. Yrkesaktiviteten for menn (25-49 år) viser et annet mønster, da de nordiske land (unntatt Island) ligger noe under gjennomsnittet for EU-/EFTA-landene. Sverige og Norge peker seg ut med lavest yrkesdeltakelse blant menn i denne alderen. Blant eldre menn (50-64 år) er imidlertid disse to landene på toppnivå i yrkesdeltakelse.

Deltakelse i yrkeslivet betraktes som et gode ikke bare i samfunnsmessig forstand, men også for den enkelte. I et framtidsperspektiv, hvor andelen pensjonister vil stige relativt mye på bekostning av andelen i yrkesaktiv alder, kan land med lav yrkesdeltakelse blant kvinner, eventuelt høy deltidsandel, ha større arbeidskraftreserver å mobilisere enn andre.

Norge har relativt få sysselsatte i sekundærnæringene (industri, bygge- og anleggsvirksomhet med videre). Disse næringene er mest dominerende i land som Portugal, Tyskland, Italia og Spania. Norge har tilsvarende flere sysselsatt i tjenesteyting, hvor de søreuropeiske land ligger godt under gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene.

Den norske arbeidsledigheten er lav i europeisk målestokk. Også i våre naboland Sverige, Danmark og Island lå den i 2002 klart under gjennomsnittet for EU- og EFTA-landene. De land som skal gå inn som nye EU-medlemmer fra mai 2004, har en markert høyere ledighet enn i EU totalt sett.

Norske kvinner i alderen 50-64 år har svært høye yrkesfrekvenser i europeisk sammenheng,

Referanser

Eurostat (2003): Labour Force Survey 2002.

Eurostat (2003): Statistics in focus (nos. 15 and 16).

Skotsk og finsk ungdom kommer dårligst ut

I hele Europa er det relativt høy arbeidsledighet blant de yngste arbeidstakerne. Men det er ikke det samme som at disse ungdommene er marginale i forhold til samfunns- livet ellers, her er det store europeiske forskjeller. Det viser en bred og sammenliknende europeisk undersøkelse, der blant annet norsk arbeidsledig ungdom er forholdsvis godt stilt, men mange har økonomiske problemer. I Sør-Europa er ledigheten særlig høy, men her fyller familien en viktig sosial støttefunksjon.

Torild Hammer

Dette prosjektet har vært finansiert av to kontrakter med EU-kommisjonen under det fjerde rammeprogram, i tillegg til nasjonal finansiering fra Norges forskningsråd.

Prosjektets hjemmeside: <http://www.isaf.no/nova/fou/Hammer/Unemployment.htm>

Ungdom er oftere arbeidsledige

I de fleste europeiske land er ledigheten blant ungdom betydelig høyere enn i den øvrige arbeidsstyrken, noe som innebærer økt risiko for marginalisering og sosial eksklusjon (European Commission 1994). I 2000 var ledighetsraten blant de unge ca. 16 prosent innenfor EU, mer enn dobbelt så høy som blant voksne arbeidstakere (7 prosent). Ledigheten er beregnet på grunnlag av arbeidskraftundersøkelsene (Labour Force Studies), og basert på prosent ledige av arbeidsstyrken som ikke inkluderer unge under utdanning. Arbeidsstyrken særlig blant de yngste, er relativt liten, og ledigheten vil dermed fremstå som høyere enn hvis vi beregnet ledigheten i prosent av alderskullet. Om lag 40 prosent av de ledige var under 25 år, selv om denne aldersgruppen kun utgjør 20 prosent av arbeidsstyrken. Ungdomsledigheten har økt de siste 15 årene på tross av en nedgang i ungdomskullene, og økt tid i utdanning i de fleste medlemslandene. EU-landene har nå cirka 7 millioner unge ledige, og 40 prosent av dem er langtidsledige, det vil si lenger enn ett år (OECD 2000).

Ledighetsnivået har gått noe ned i de senere årene i de fleste vesteuropeiske landene. Men både ungdomsledigheten og langtidsledigheten er fortsatt høy i noen land. Italia, Spania og Finland har fortsatt svært høy ledighet med spesielt høy langtidsledighet i Italia. Sverige og Frankrike er i en mellomposisjon, mens Danmark, Tyskland og Norge har lavere ledighet, særlig langtidsledighet. Ulike land har håndtert disse problemene på forskjellige måter, både når det gjelder arbeidsmarkedstiltak og velferdspolitik. I denne artikkelen vil jeg se på hvordan ulik velferdspolitik får konsekvenser for arbeidsledige unge og deres risiko for marginalisering i de ulike land.

Begrepet marginalisering betegner en mellomposisjon mellom inkludering og sosial eksklusjon (Halvorsen 2000). Marginaliseringsbegrepet har blitt mye benyttet i nordisk forskning, mens begrepet sosial eksklusjon i større grad brukes i Europa. Innenfor denne tradisjonen brukes sosial eksklusjon også som et begrep som beskriver en prosess med ulike dimensjoner (Room 1995) på samme måte som marginalisering. Her vil jeg definere sosial eksklusjon på samme måte, i den forstand at hvis det forekommer marginalisering langs alle dimensjoner kan en snakke om sosial eksklusjon. De ulike dimensjonene jeg her vil undersøke, er sammenhengen mellom arbeidsledighet og økonomisk marginalisering, sosial marginalisering og politisk marginalisering.

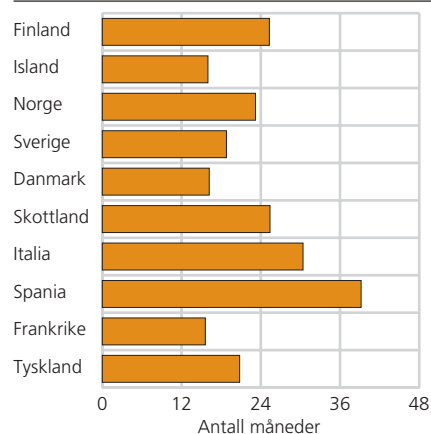
Arbeidsledighet innebærer en marginal posisjon på arbeidsmarkedet, men ikke nødvendigvis en økonomisk marginalisering. Likeledes kan en person være økonomisk marginalisert som arbeidsledig, men ikke sosialt eller politisk marginalisert. Er unge arbeidsledige i Europa økonomisk, sosialt og politisk marginalisert? Er det forskjeller mellom ulike land i Europa?

Flest ledige i Finland, Skottland og Sør-Europa

Selv om utvalgene ble trukket etter de samme kriterier i hvert land, var de unges erfaring med ledighet svært forskjellig. Ulikhetene gjenspeilte ikke bare ledighetsnivået, men også ulike strukturelle trekk i arbeidsmarkedet. Figur 1 viser samlet ledighetserfaring i antall måneder. Dette er målt ved intervju tidspunktet som samlet ledighet etter avsluttet skolegang.

Den lengste ledigheten i Nord-Europa finner vi i Skottland og Finland. Ledighetsnivået var mye høyere i Finland enn i Skottland, men andelen langtidsledige var omtrent den samme i de to landene. Figuren viser at samlet ledighet var høyest i Sør-Europa. Vi ville ha forventet høyere ledighet i Italia enn Spania, men det var færre ledige i Italia, fordi mange var under utdanning. Dette skyldes delvis utformingen av ledighetsregisteret i Italia som i praksis er et jobbsøkerregister, og derfor også inkluderer jobbsøkere under utdanning. Men også korrigert for dette, var andelen under utdanning i Italia høyere enn i de øvrige land. Kun 15 prosent hadde funnet ordnært arbeid. Figur 1 viser deres situasjon i og utenfor arbeidsmarkedet ved intervju tidspunktet, ett år etter at de var registrerte som arbeidsledige.

Figur 1. Totalt samlet ledighet, antall måneder i de ulike land

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

Data og forskningsdesign

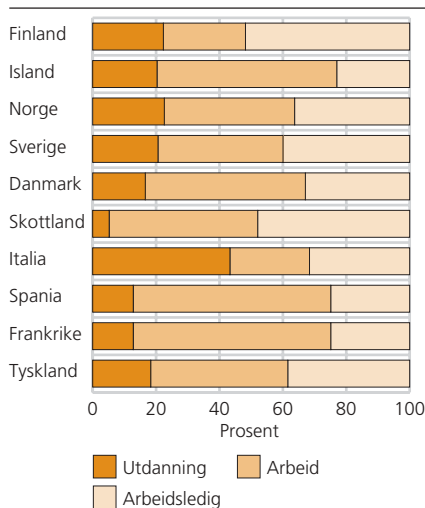
Representative utvalg av unge arbeidsledige ble trukket ut fra de nasjonale arbeidsledighetsregisterne i ti land. De unge var i aldersgruppen 18 til 24 år, og hadde vært arbeidsledige i minimum tre måneder i løpet av første halvår. Utvalget består derfor av nærmere 17 000 unge som, da de ble intervjuet 12 måneder senere, var i ulike posisjoner på arbeidsmarkedet. Noen var i fulltidsarbeid, andre var fortsatt arbeidsledige, mens andre igjen enten var i utdanning, hjemmearbeidende eller i arbeidsmarkedstiltak.

I Sverige besto utvalget av 3 998 unge arbeidsledige (svarprosent 63), i Finland besto utvalget av 2 386 personer (svarprosent 73), i Island 2 280 personer (svarprosent 60), i Danmark 1 540 personer (76 prosent), i Norge 2 000 unge (56 prosent), i Tyskland 3 000 personer (svarprosent 65), i Spania 5 000 personer (svarprosent 52), i Frankrike 4 000 personer (svarprosent 51), i Italia 1 590 personer (det er vanskelig å beregne svarprosent). I Italia ble det foretatt et klyngeutvalg av to regioner, Veneto og Campania. For mer inngående beskrivelse, se Hammer 2003a, appendix 1.

Analyse av frafallet basert på registerdata i Norge viste ikke noe skjevt frafall verken når det gjaldt utdanningsnivå, varighet av ledighet, arbeidserfaring, andel uten relevant arbeidserfaring eller relevant utdanning, andel som hadde mottatt dagpenger, alder, kjønn eller fylke (Hammer 2003a). Når det gjelder de øvrige land fikk vi dessverre ikke anledning til å koble survey-data til register-data, bortsett fra Sverige hvor man heller ikke fant noe skjevt frafall av betydning (Carle og Julkunen 1998).

Det tar lang tid å samle inn data i ti land og tidspunktet for datainnsamlingen varierer derfor mellom landene. I Sverige, Danmark, Island og Finland ble data samlet inn i 1995/96, i Norge i 1995/97, i Skottland i 1997/98, i Italia, Spania, Frankrike og Tyskland i 1999/2000.

Figur 2. Aktivitet på intervju tidspunktet

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

De høyest utdannede vender tilbake til utdanning

Skottland skiller seg ut ved at så få hadde vendt tilbake til utdanning. Likevel hadde flere funnet arbeid i Skottland sammenliknet med Finland. Svært mange hadde funnet arbeid i Spania sett på bakgrunn av den høye ledigheten her. Dette skyldes de store endringene på det spanske arbeidsmarkedet de senere år, med et stort innslag av midlertidige ansettelser. I Italia var det svært mange i utdanning. Mange fortsetter i utdanning fordi det ikke er arbeid å få, og venter med å begynne i arbeid til de har fått en passende jobb - såkalt "venteledighet". Hvis vi analyserer sannsynligheten for å finne arbeid eller å begynne i utdanning, finner vi at det var de med den høyeste utdanning før ledigheten som vendte tilbake til utdanning. Med andre ord, det var ikke slik at de med lav utdanning forsøkte å øke sin konkurranseevne ved å bøte på manglende kvalifikasjoner (Hammer 2003b).

Økonomisk marginalisering: Best ytelser i nord

En stor forskjell mellom Sør- og Nord-Europa ligger i de ulike strategiene for offentlig og privat forsørgelse av arbeidsledige unge. De nordiske velferdsstatene gir relativt generøse støtteordninger, mens i sør har svært få unge rettigheter til ledighetstrygd eller sosialhjelp. Ifølge arbeidsmarkedsundersøkelser (Labour Force Studies) hadde kun 20 prosent av de unge ledige i Italia rettigheter til ledighetstrygd sammenliknet med 40 prosent i gjennomsnitt innenfor EU (Eurostat 1997). I Spania har kun 17 prosent av de registrerte ledige under 25 år krav på dagpenger (INEM 1997), i Frankrike 36 prosent (UNEDIC 1995). I de nordiske land varierer denne andelen mellom 60 og 75 prosent, med unntak av Finland hvor bare 28 prosent mottok ledighetstrygd som forsikret¹ (Carle og Julkunen 1998). Kompensasjonsnivået varierer også. I Storbritannia har de unge krav på "job seeker allowance" som er en behovsprøvet ytelse som er svært lav sammenliknet med Skandinavia, og mer på samme nivå som sosialhjelp eller ledighetstrygd for de ikke-forsikrede her. I Danmark får de ledige 90 prosent av tidligere inntekt (opptil £ 1 150 per måned), mens i Italia har dette nettopp blitt hevet til 40 prosent (opptil £ 575 per måned). Italia er imidlertid forskjellig ved at ledighetstrygden ikke er direkte avhengig av tidligere inntekt, men av det tidligere arbeidsforholdets karakter (sektor, bedriftsstørrelse, type arbeidsrelasjon). Arbeidere i små bedrifter og i de fleste servicebedrifter får mindre i støtte enn i middels og større firmaer.

Indeks for økonomisk marginalisering

Spørsmålene er som følger: Har du i løpet av de siste 12 månedene på grunn av økonomiske årsaker vært tvunget til å unnvære følgende ting: Spise en varm middag, kjøpe klær som du selv eller noen andre i din familie trenger, betale husleie eller andre regninger i tide, gå på kino, teater, konserter og liknende, be venner hjem, reise på besøk til venner eller slektninger som bor på et annet sted, kjøpe en presang til noen, reise på ferie, abonnere på en avis, holde på med en hobby eller fritidssyssel, gå på restaurant eller pub. Svarene var skåret fra en (ofte) til tre (aldri) og indeksen er kodet som en "dummy variabel" for hvert spørsmål (ofte = 1, øvrige svar = 0. Cronbach's alpha = 0,85, gjennomsnitt = 0,24, sd = 0,27).

Disponibel inntekt er målt ved følgende spørsmål: Hvor mye penger disponerte du siste måned etter skatt? (Ta med alle inntektskilder slik som lønn, lån og offentlige støtteordninger.)

Inntekt i euro er justert for kjøpekraftsparitet for 1998 korrigert for konsumprisindeks basert på informasjon fra Statistisk sentralbyrå og Eurostat.

Familien kompenserer i sør

Det er innlysende at konsekvensene av ledighet vil være avhengig av de unges økonomiske situasjon. I Danmark, med generøse dagpenger og høy dekningsgrad, vil de unge ha muligheter til å flytte hjemmefra til tross for ledigheten. Spania og Italia på den annen side representerer sterkt familieorienterte kulturer. En komparativ undersøkelse viste at i Italia bodde 95 prosent av unge i alderen 16 til 24 år hos foreldrene mot 45 prosent i Danmark (Heath og Miret 1996) og 52 prosent i Frankrike (Barailler og Werquin 1997). Forskning viser også at unge arbeidsledige menn blir boende lenger i foreldrehjemmet i Nord-Europa (Wallace 1986, Hammer 1996) og i Spania (Navarro 1994, Bahr mfl. 1995) enn arbeidsledige kvinner.

Den økonomiske situasjonen er også klart relatert til trivsel og mental helse blant arbeidsledige (Alvaro og Gurrido 2003).

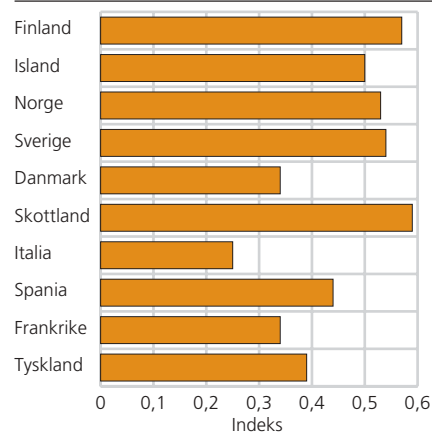
Vi har brukt forskjellige mål for økonomisk situasjon slik som disponibel inntekt per måned, i tillegg til 11 spørsmål om økonomiske problemer. Dette har gitt en indeks for økonomisk marginalisering, se boks.

Figur 3 viser økonomiske problemer i de ulike land. Ifølge figuren er det finske og skotske ledige som møter flest økonomiske problemer. I Italia er de unge forsørget av foreldrene (91 prosent lever med foreldre) og i Danmark mottar de generøs økonomisk støtte. I Skottland bor flere blant de unge med foreldrene (63 prosent) enn i Finland (33 prosent), vi hadde derfor forventet at de ville hatt en bedre situasjon. Konsentrasjonen av arbeidsledighet og deprivasjon i britiske hushold innebærer imidlertid at å bli forsørget av foreldrene ikke gir tilstrekkelig økonomisk støtte. Vi finner høyest ledighet blant foreldrene i Skottland hvor 50 prosent noen gang hadde vært arbeidsledig, mot 30 prosent i Finland og kun 15 prosent i Norge.

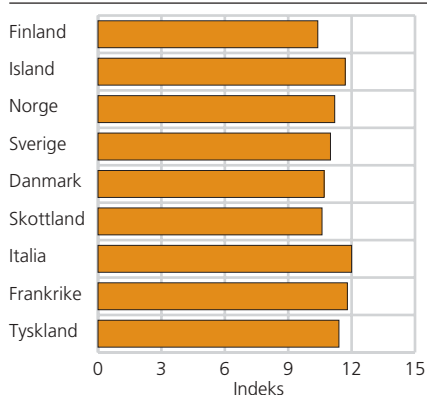
Figur 3 viser også at de norske arbeidsledige hadde en vanskelig økonomisk situasjon. Analyser viste at kontrollert for ledighetskarriere og offentlige og private overføringer, oppga de norske ledige faktisk større økonomiske problemer enn de finske. Inntekten var derimot høyere (Hammer 2003a).

Kombinasjonen av fattigdom og deprivasjon i britisk hushold og et lavt nivå av offentlig støtte innebærer at britisk ungdom er en svært sårbar gruppe. I Finland er arbeidsledighetsnivået svært høyt for unge mennesker, og samtidig er det sterke sosiale normer som forventer at unge mennesker forlater foreldrene ved ung alder. De fleste ledige her er førstegangs jobbsøkere, så dekningsgraden av dagpenger er relativt lav. I vårt utvalg hadde kun 28 prosent mottatt arbeidsledighetstrygd siste år (Hammer 1999). Dette innebærer at de kun har krav på sosialhjelp eller dagpenger for de ikke forsikrede, som er omtrent på samme nivå som "job seeker allowance" i Storbritannia. Det høye nivået av økonomisk deprivasjon blant skotske og finske ungdomsledige, viser at de faller mellom stoler. De mottar ikke adekvat offentlig støtte, og de er heller ikke forsørget av foreldrene. Ikke engang i Finland, som jo representerer en nordisk universalistisk velferdsmodell, har de unge arbeidsledige krav på en mer generøs støtte. Hvis vi ser på disponibel inntekt blant de arbeidsledige, finner vi omtrent de samme resultatene. Skotske og finske unge har en lavere inntekt enn i de øvrige land. Unntaket er Italia som har en veldig lav inntekt, men her blir de altså forsørget av foreldrene.

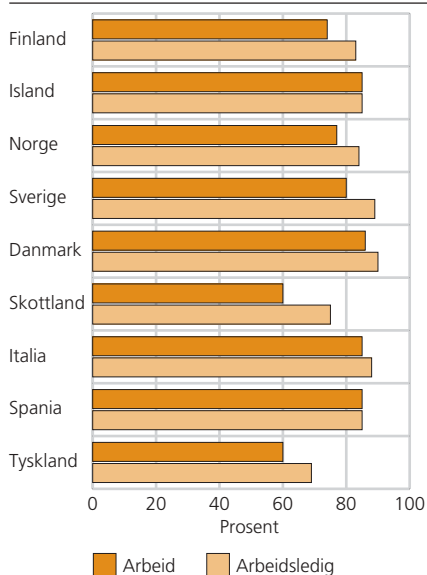
Figur 3. Økonomiske problemer, indeks

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

Figur 4. Sosial kontakt blant de arbeidsledige i de ulike land

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

Figur 5. Andelen som stemte ved siste valg blant dem i arbeid og de arbeidsledige ved intervju tidspunktet

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

Sosial marginalisering: minst sosial kontakt i Skottland og Finland

For å måle sosial marginalisering har vi inkludert spørsmål om venners og foreldres emosjonelle og instrumentelle støtte. Det er også spurt om hvor ofte de møter familie og venner eller en partner i løpet av en vanlig uke. På denne bakgrunn har vi konstruert en indeks. Figur 4 viser frekvensen av sosial kontakt blant arbeidsledige ungdom i de ulike land.

Som vi ser av figur 4, finner vi høyest grad av sosial kontakt i Sør-Europa, og lavest i Skottland og Finland. Unge arbeidsledige i disse landene er altså både økonomisk og sosialt marginalisert sammenliknet med øvrige land. De norske arbeidsledige skårer derimot ganske høyt på sosial kontakt.

Politisk marginalisering

Når vi studerer politisk deltakelse, er det viktig å differensiere mellom ulike politiske instrumenter eller strategier, slik som regulære og irregulære kanaler for politisk aktivitet. Politisk deltakelse, slik som å stemme ved valg og ta en aktiv rolle i fagbevegelser eller politiske partier, kan bli karakterisert som regulære aktiviteter, mens deltakelse i demonstrasjoner, boikott, okkupasjoner og det å skrive under på underskriftslistor kan sees som eksempler på irregulære politiske aktiviteter. Dette er et problem som har vært særlig diskutert i generell forskning og spesielt når det gjelder ungdomsforskning. Det har blitt vist på basis av Eurobarometerdata at unge arbeidsledige i Europa viser større grad av mistillit til det politiske system enn andre unge mennesker (Bay og Blekesaune 2002). Bynner og Ashford (1994) fant at arbeidsledige unge var mindre interessert i politikk og hadde lavere sannsynlighet for å stemme ved valg sammenliknet med de i arbeid. Disse funnene har også blitt bekreftet fra andre studier i Storbritannia. Disse studiene er imidlertid begrenset til Storbritannia, og i en komparativ studie basert på alle EU-landene, fant Bay og Blekesaune (2002) at slike forskjeller mellom arbeidsledige og ungdom i arbeid var mye større i Storbritannia enn i de øvrige europeiske land. Mistilliten så ut til å være særlig høy blant arbeidsledige ungdom i Storbritannia og lavere i Skandinavia. En rimelig forklaring kan være at det har vært gjennomført forskjellig velferdspolitik i disse landene for å møte problemene til arbeidsledige unge (Hammer og Carle 2003).

Politiske aktiviteter

Irregulære politiske aktiviteter:

- Skrive under på en underskriftskampanje
- Delta på boikotter, kjøpestreiker
- Delta i lovlige demonstrasjoner
- Delta i ulovlige streiker
- Okkupere bygninger eller fabrikker
- Bære jakkemerke for å vise støtte i et spørsmål

Regulære politiske aktiviteter:

- Stemme ved valg
- Delta i møte arrangert av politisk parti
- Delta i møte arrangert av en faglig organisasjon
- Delta i møte arrangert av annen organisasjon

Vi har konstruert en additiv indeks bestående av irregulære og regulære politiske aktiviteter med en rekkevidde mellom 0 og 1.

Minst politisk aktivitet i Skottland, Finland og Tyskland

Vi fant lavere politisk aktivitet blant de som var arbeidsledige ved intervjutidspunktet sammenliknet med dem i arbeid eller utdanning. Figur 5 viser andelen som hadde stemt ved siste valg blant de arbeidsledige sammenliknet med de som hadde funnet seg arbeid.

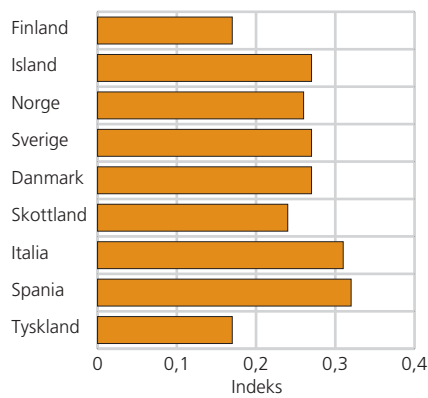
Andelen som hadde stemt blant de arbeidsledige, var meget lav i Skottland og Tyskland, og forholdsvis lav i Finland. Resultatene er i samsvar med den generelle utvikling vi har sett de senere år med meget lav valgdeltakelse blant unge i Storbritannia og Tyskland. I tillegg har de arbeidsledige en enda lavere deltakelse enn de som er i arbeid. Dette gjelder også annen politisk deltakelse. Vi har spurt om de noen gang har deltatt i et utvalg politiske aktiviteter, se boks.

Figur 6 viser fordelingen av politisk aktivitet blant arbeidsledig ungdom i de ulike land. Finske, skotske og tyske ledige unge var klart mindre politiske aktive enn i de øvrige land, men skotske unge var mer aktive i irregulære aksjoner enn i Tyskland og Finland.

Konklusjon

Hovedfunnene i denne studien er at svært få unge arbeidsledige mennesker var sosialt ekskludert, ikke engang i land med ekstremt høy ledighet slik som i Italia og Spania. Vi har identifisert sårbare og marginaliserte grupper, men ikke grupper som var sosialt ekskludert i den forstand at de var marginalisert langs alle dimensjonene. Men det er viktig å understreke at vår studie kun omfatter registrerte arbeidsledige unge. Det er mulig at de som ikke registrerer seg på arbeidskontoret har en vanskeligere situasjon enn de som faktisk er re-gistrert. De unge arbeidsledige, og særlig de som hadde erfart økonomiske problemer, hadde imidlertid en høyere risiko for marginalisering på noen områder. Resultatene fra vår studie viser at særlig skotske og finske arbeidsledige unge hadde en spesielt vanskelig situasjon. Selv om arbeidsledighetsnivået var høyt i Sør-Europa, var disse unge vel forsørget av sine foreldre. Og selv om arbeidsledighetsnivået var mye lavere i Skottland, var andelen langtidsledige unge nesten like høy i Skottland som i Finland og Sør-Europa, land med et mye høyere generelt arbeidsledighetsnivå. Videre så betyr den høye arbeidsledigheten blant foreldre til skotske arbeidsledige, at arbeidsledigheten ser ut til å berøre skotske hushold og marginale grupper, noe som tilsier en kumulativ utvikling av problemer over tid. Vi fant også lavere politisk og sosial aktivitet hos de ledige i Skottland og Finland, særlig blant de langtidsledige (Hammer og Carle 2003). På den annen side hadde danske ledige det bedre enn noen andre i Europa.

Figur 6. Politisk aktivitet blant arbeidsledig ungdom i de ulike land. Rangert

Kilde: Youth unemployment and social exclusion in Europe (YUSE).

¹ I Finland er det på samme måte som i Sverige og Danmark krav om medlemskap i en forsikringskasse for å ha krav på ledighetstrygd. De som ikke er forsikret har likevel i Finland og Sverige krav på noe støtte som ikke-forsikret, men satsene her ligger mye lavere.

Referanser

- Alvaro og Gurrido (2003): *Economic hardship, employment status and psychological wellbeing of young people in Europe*. i Hammer, T (red) *Youth unemployment and social exclusion in Europe*. Bristol: Policy Press, s. 173-192
- Bahr, H. M., J.H. Déchaux, og K. Stiehr (1995): *Evolución de los vínculos familiares: Padres e Hijos Adultos*. En S. Langlois And S. Del Campo (Ed.). *Convergencia o Divergencia*. Bilbao. BBV.
- Barailler C. og P. Werquin (1997): *School to work transitions. What can be learned from ECHP ?* Working paper of the European research Network on Transition in Youth, Dublin, September.
- Bay, A.H og Blekesaune, M. (2002) Youth, Unemployment and Political Marginalisation. *International Journal of Social Welfare*, 11,2,132-139
- Bynner, J. og S. Ashford (1994): 'Politics and participation: Some antecedents of young people's attitudes to the political system and political activity', *European Journal of Social Psychology*, 24, 223-236.
- Carle, J. og Julkunen, I. (red.) (1998): «Young and unemployed in Scandinavia - a Nordic comparative study». The Nordic Council of Ministeries. Copenhagen : Nord 1998:
- European Commission (1994). *European Social Policy*. A White Paper COM(94) 333 of 27 July.
- Eurostat (1997): *Labour Force Survey*. Principal results 1996.
- Hammer, T. (red.)(2003a): *Youth unemployment and social exclusion in Europe*. Bristol: Policy Press
- Hammer, T. (2003b): The probability of re-entering education among unemployed youth. *British journal of sociology in education*. 24,2,209-223
- Hammer, T. (1999): The influence of different compensation levels of unemployment benefits on job chances among unemployed youth. A comparative study of the Nordic countries. *Acta Sociologica* 42:2, 123-134.
- Hammer, T. (1996): Consequences of unemployment from youth to adulthood in a life course perspective, *Youth & Society*, 27 ,4, 450-468.
- Hammer, T. og J. Carle (2003): Welfare and citizenship among unemployed youth in Europe. *Sendt Acta Sociologica*.
- Halvorsen, K (2000): Sosial eksklusjon som problem- En kritisk vurdering av begrepet sosial eksklusjon, med spesiell referanse til dagens Norge. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 3,3, 157-171
- Heath, S. og P. Miret (1996): *Living in and out of the parental home in Spain and Great Britain: A comparative approach*. Cambridge group for the History of Population and Social Structure. Working paper Series: 2/96. Department of Sociology, University of Manchester, UK.
- INEM (1997): Instituto Nacional de empleo (National Employment Institute- *Official Statistics*.

Navarro, M. (1994): *Relaciones de parentesco*. En S. del Campo (Ed.). *Tendencias Sociales en España (1960-1990)*. Bilbao: BBV. Vol. I pág. 151-159.

OECD (2000): *Education at a glance. OECD Indicators*. The Centre for Educational Research and Innovation. Paris:OECD.

Recotillet og Werquin (2003): *Recurrence of youth unemployment: a longitudinal comparative approach* i Hammer, T (red) *Youth unemployment and social exclusion in Europe*. Bristol: Policy Press, s 67-82.

Room, G. (red.) (1995): *Beyond the Threshold. The measurement and Analysis of Social Exclusion 20*: Bristol: Policy Press .

UNEDIC (1995): *Bulletin de liaison* (Official Statistics)

Wallace, C. (1986): *From girls and boys to women and men: The social reproduction of gender roles in the transition from School to (un)employment*. In Walker, S, Barton, L (ed) *Youth, Unemployment and Schooling*. London: Open University Press.

Generøs økonomisk støtte med høy dekningsgrad gjorde det mulig for dem å flytte hjemmefra på tross av arbeidsledigheten. De rapporterte også lavere økonomisk deprivasjon, bedre mental helse, og flere hadde kommet seg tilbake i arbeid sammenliknet med for eksempel de norske ledige hvor ledighetsnivået var det samme (Hammer 1999).

Finske og skotske ledige opplevde altså marginalisering langs ulike dimensjoner. De var både økonomisk, politisk og sosialt marginalisert sammenliknet med arbeidsledige unge i andre land. Vi fant også at alder ved første ledighetsperiode hadde stor betydning for senere arbeidsledighetskarriere, jo yngre – jo vanskeligere (Recotillet og Werquin 2003). Situasjonen i Skandinavia (Norge, Sverige og Danmark) var bedre enn i de andre land vi studerte. Ungdomsgarantien som har vært implementert i disse landene har langt på vei sikret utdanning eller arbeid for alle under 20 år. Vår anbefaling har vært at en slik ungdomsgaranti bør gjennomføres i EU-landene i tråd med siste utgave av EUs politiske anbefalinger "Employment Guidelines". Dette er særlig viktig i Storbritannia og Finland. I Storbritannia forlater nesten 30 prosent av hvert årskull skolen i en alder av 16 år, ofte uten alternativer, og i Finland var de fleste ledige førstegangs jobbsøkere i alderen 18 til 20 år. En ungdomsgaranti ville gjøre situasjonen lettere for unge ledige og deres familier.

Ny teknologi kan løse klimaproblemene

Løsningen på klimaproblemet ligger i utvikling av ny teknologi. Klimapolitiske tiltak bør derfor ha som hovedmål å sikre utvikling av klimavennlig teknologi slik at denne kan tas i bruk i stor skala mot midten av dette århundret. Norsk og europeisk klimapolitikk de siste 10-15 årene har vært preget av store ord om hvor viktig det er å finne tiltak i forhold til klimaproblemene. Mye er likevel uavklart når det gjelder utformingen av tiltak og virkemidler.

Europa har vært igjennom – og står fortsatt overfor – store og til dels dramatiske endringer. Oppløsningen av Sovjetunionen tidlig på 1990-tallet førte til at antall land i Europa økte merkbart. I dag består Europa av hele 45 større og mindre nasjoner i ulike konstellasjoner (se boks 1). Disse endringene påvirker Norge. Handelsmønstre, folkestrømmer og politiske alliansepartnere vil alle bli påvirket som følge av omveltningene i Europa. Her vil vi imidlertid bare gripe fatt i en liten flik av dette store teppet og se litt nærmere på hva Europa kan få å bety for norsk klimapolitikk.

Knut H. Alfsen

Kyoto-protokollen kan være i ferd med å få nok tilslutning til at den kan tre i kraft, eller den kan bli skrinlagt for godt hvis Russland nekter å ratifisere protokollen. Samtidig innfører EU et nytt virkemiddel i klimapolitikken i form av et internt kvotehandelsystem. Dette skal tre i kraft allerede fra 2005, altså godt i forkant av Kyoto-protokollens første forpliktelsesperiode 2008-2012. Her hjemme pågår en tilsvarende prosess der myndighetene har bestemt at det skal innføres et nasjonalt kvotehandelsystem for klimagasser fra 2005. Det som imidlertid er uklart, er hvordan og om det norske systemet skal koples mot eller samvirke med systemet i EU.

I endringsprosessene som finner sted ligger muligheter til å etablere en god og samordnet klimapolitikk i hele Europa. Det er imidlertid viktig å ha klart for seg hvilke utfordringer en slik politikk skal søke å håndtere.

Menneskelig virksomhet skaper global oppvarming

Klimaet er i endring blir vi fortalt – men det har det jo alltid vært, sier folk med historisk kunnskap. Det som er nytt er at vesentlige deler av den globale oppvarming vi har registrert det siste halvannet hundre år, sannsynligvis er menneskeskapt (IPCC, 2001b). Ikke bare er den menneskeskapt, temperaturøkningen skjer også svært raskt, se figur 1.

Det er særlig de siste tiårene at utslipp av såkalte klima- eller drivhusgasser har bidratt til oppvarmingen. Drivhusgasser slipper gjennom kortbølget sollys, men hindrer utstråling av langbølget varmeutstråling og påvirker slik varmebalansen i jordens atmosfære. Vanndamp er den aller viktigste drivhusgassen i vår tidsepoke. Forekomsten av vanndamp i atmosfæren er imidlertid en funksjon av klimaet, først og fremst temperaturen, og ikke bestemt av menneskeskapte utslipp av vanndamp. I vår tid er derfor interessen mer knyttet til andre drivhusgasser, først og fremst CO₂. I stor grad blir konsentrasjonen av CO₂ i atmosfæren påvirket av menneskeskapte utslipp grunnet

Knut H. Alfsen er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for petroleum og miljøøkonomi (knut.alfsen@ssb.no).

Boks 1. Land i Europa

Europa, som den nest minste verdensdelen (etter Australia) består av 45 land med mange egne språk og et vidt spekter av kulturelle særtrekk. Skal man forsøke å inndele landene i grupper, er det naturlig å ta utgangspunkt i politiske organisasjoner som EU, EFTA, etc. En inndeling av landene kan derfor se ut som i tabell 1.

Tabell 1. Land i Europa og befolkning i millioner

EU	
Belgia	10,3
Danmark	5,4
Finland	5,2
Frankrike	59,8
Hellas	10,6
Irland	3,9
Italia	57,7
Luxembourg	0,4
Nederland	16,1
Portugal	10,1
Spania	40,1
Storbritannia	59,8
Sverige	8,9
Tyskland	83,3
Østerrike	8,2
Sum	379,6
EFTA	
Island	0,3
Liechtenstein	0,0
Norge	4,5
Sveits	7,3
Sum	12,1
Små stater	
Vatikanet	0,001
San Marino	0,003
Andorra	0,068
Monaco	0,032
Sum	0,1
Land som går inn i EU fra 1. mai 2004	
Den tsjekkiske republikk	10,3
Estland	1,4
Kypros	0,8
Latvia	2,4
Litauen	3,6
Malta	0,4
Polen	38,6
Slovakia	5,4
Slovenia	1,9
Ungarn	10,1
Sum	74,9
Andre	
Albania	3,5
Bulgaria ²	7,6
Bosnia Hercegovina	4,0
Serbia og Montenegro	10,7
Makedonia ¹	2,1
Hviterussland	10,3
Kroatia	4,4
Moldova	4,4
Romania ²	22,3
Russland	145,0
Tyrkia	67,3
Ukraina	48,4
Sum	330,0
Sum i alt	796,7

¹ Den tidligere Jugoslaviske republikken Makedonia.

² Søker om medlemskap i EU.

Av grupperingene er EU klart størst med et folketall på nær 380 millioner. Om vi holder Russland utenfor, utgjør dette 65 prosent av Europas befolkning. Til sammenlikning har søkerlandene samlet en andel på i underkant av 20 prosent, mens gruppen av Andre land har en andel på 15 prosent (igjen når Russland holdes utenfor). EFTA-landene med en befolkning på ca. 12 millioner står for en andel på rundt 2 prosent, mens de små statene er helt ubetydelig i befolkningsammenheng; samlet folketall er på rundt 100 000.

Blant dette mangfoldet av stater er det noen som peker seg ut på grunn av sin størrelse og politiske makt. Om man definerer "stormaktene" i Europa til å omfatte land med mer enn 20 millioner innbyggere, vil listen se slik ut:

Tabell 2. Stormakter i Europa. Land med mer enn 20 millioner innbyggere

EU	
Frankrike	60
Italia	58
Spania	40
Storbritannia	60
Tyskland	83
Land som går inn i eller søker medlemskap i EU	
Polen	39
Romania	22
Andre	
Russland ¹	145
Ukraina	48

¹ Samlet befolkning.

Vi ser at de fem største landene i EU dominerer som stormakter. Blant søkerlandene er det kun Polen og Romania som har folketall over 20 millioner, men begge disse landene er mindre enn hver av de store landene i EU. Utenfor Sentral-Europa er det selvfølgelig Russland og Ukraina som ruver.

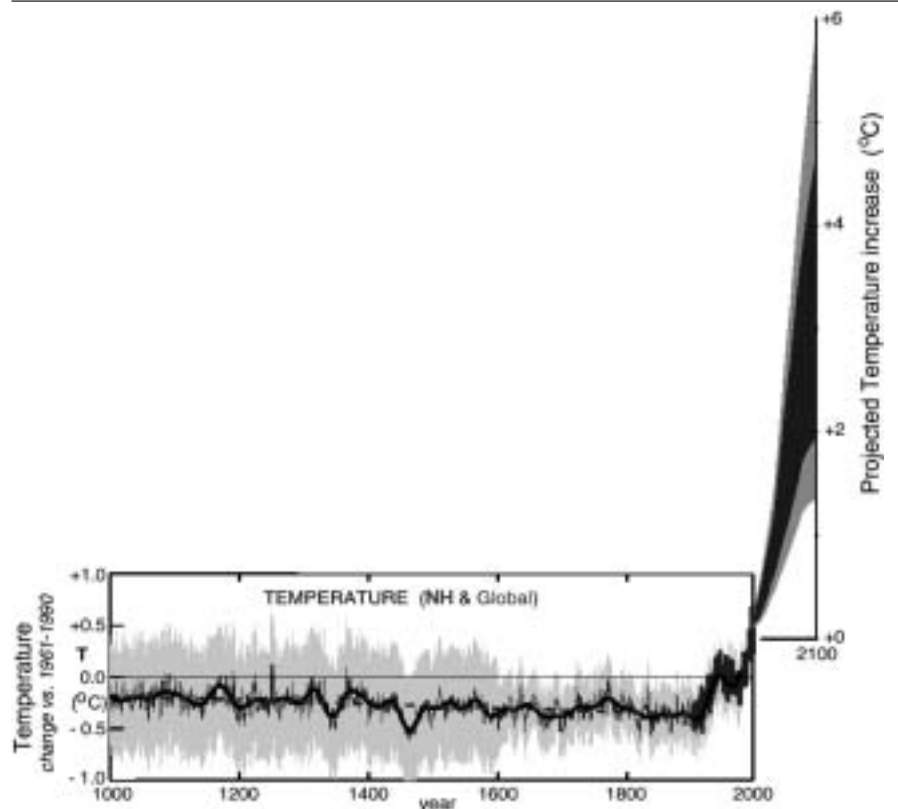
I alt er det ni land som markerer seg som store. I tillegg til disse stormaktene består imidlertid Europa av hele 36 mindre land.

bruk av fossile brensler som kull, olje og gass og endringer i bruk av land (avskogning). Blant andre viktige drivhusgasser er metan (CH_4), lystgass (N_2O) og enkelte langlivede klor- og fluorforbindelser (HFK, PFK og SF_6).

Klimaendringer blir ofte framstilt som jevne skift i for eksempel global middeltemperatur. I de historiske dataene finnes imidlertid eksempler på meget hurtige klimaendringer. De beste eksemplene kommer antakelig fra Grønland. Iskjerneboringer har her gitt data om temperaturutviklingen på Grønland gjennom siste istid og fram til vår tid, se figur 2. Som vi ser, er ikke istiden en periode med bare jevnt, kaldt vær. Tvert imot finner vi eksempler på ekstremt raske og sterke endringer i klimaet. Årsmiddeltemperaturen endrer seg noen ganger med 10-15 grader celsius over perioder som er kortere enn noen tiår. Dette er i sannhet dramatiske endringer, og de fant sted av "naturlige" årsaker, det vil si de var ikke skapt av menneskelig virksomhet. Etter at vi kom ut av siste istid for om lag 10 000 år siden, har klimaet "roet seg ned", som illustrert i figur 2. Klimaet har på ingen måte blitt konstant, men variasjonene er blitt langt mindre. Og det er i denne perioden med "pent vær" at vi har etablert vår sivilisasjon i form av stedfast landbruk, skriftspråk, byer, og så videre. Man kan bare spekulere på om dette hadde vært mulig i et mer ustabil klima.

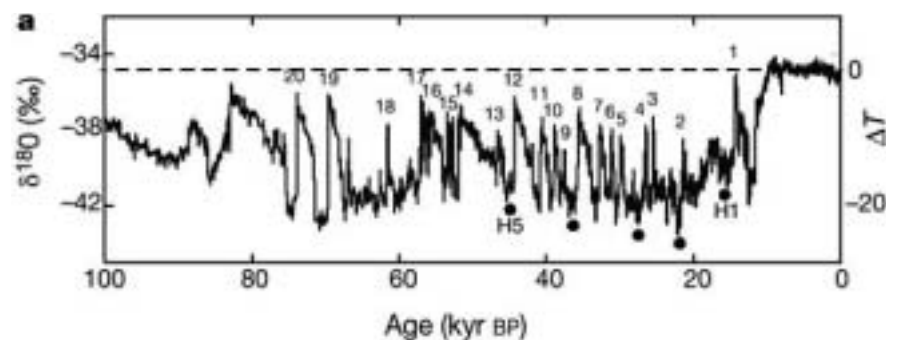
Videre er det i denne perioden med relativt stabilt klima at menneskene etter den industrielle revolusjon begynte å slippe ut store mengder klimagasser, først og fremst CO_2 . Dette vil uvegerlig føre til en global oppvarming. I seg selv vil dette skape problemer av mange slag, særlig om oppvarmingen skjer fort. Den største trusselen ligger likevel i at våre utslipp kan føre klimaet over i en ustabil tilstand lik de vi har sett tidligere. Det kan være utfordrende å tilpasse seg et varmere klima. Langt vanskeligere vil det være å forholde seg til et raskt foranderlig og ustabil klima. Dessverre vet vi ikke i dag hvor store klimagassutslipp som skal til før klimasystemet blir ustabil. Det som imidlertid er sikkert, er at vi reduserer sannsynligheten for at dette skal skje om vi reduserer veksten i utslipp.

Figur 1. Utvikling i temperatur på den nordlige halvkule siste 1 000 år og globalt de neste 100

Kilde: IPCC 2001.

Figur 2. Temperatur på Grønland under og etter siste istid

Kilde: Ganopolski and Rahmstorp 2001.

Det er vanlig å se bort fra muligheten for et ustabil klima når framskrivinger blir laget. Ikke fordi det ikke er en viktig og reell trussel, men fordi det ikke er så mye mer vi kan si om dette med nåværende kunnskap. Det er derfor vanlig å anta at våre utslipp av klimagasser kun vil medføre en jevn økning i den globale middeltemperaturen. I slike scenarier ser det ut til at vi de neste 100 år vil øke den globale middeltemperatur med mellom 1,5 og 6 grader celsius, som vist i figur 1.

Oppvarming først på høye breddegrader

En jevnt økende global middeltemperatur vil i grove trekk manifestere seg i oppvarming først og fremst på høye breddegrader og over land. Temperaturøkningen vil bli størst om vinteren, og særlig minimumstemperaturene om natten vil øke mye. Nedbøren vil hovedsakelig bli endret slik at det vil bli våtere der det allerede er vått – med økt flomfare som resultat. Tørre områder vil få enda mindre nedbør som sammen med økt temperatur vil føre til økt fare for tørke. Havnivået vil stige som følge av økt havtemperatur og økt avrenning fra isbreer på land. Med økt temperatur og fuktighet i deler av atmosfæren, kan særlig tropiske stormer bli mer intense enn de er i dag.

Tørre områder i fattige land vil få enda mindre nedbør som sammen med økt temperatur vil føre til økt fare for tørke.

I Europa vil klimaendringene medføre enda større klimatiske skiller enn de vi ser i dag (Parry 2000). I Nord-Europa forventer vi økt nedbør, mens Sør-Europa vil få mer tørke om sommeren. Faren for hetebølger i Sør-Europa vil øke sommerstid. Det samme vil faren for mer intense nedbørsperioder med tilhørende flomfare.

Dette er prognoser for klimaendringer, altså endringer i hvordan været vil fordele seg over lengre tidsrom. Men vi kan ikke la være å se at sommerens hetebølge i Europa med etterfølgende flommer passer inn i det forventede mønsteret. Likevel kan vi ikke av den grunn si at disse hendelsene skyldes endringer i klimaet.

Uten tvil vil det være områder og aktiviteter i Europa som vil komme bedre ut som følge av klimaendringer. Et eksempel kan være jordbruket i Norge. Det er likevel sannsynlig at de negative konsekvensene vil dominere alt i alt. Effektene av klimaendringer i Europa vil imidlertid ikke være en grunnleggende trussel mot vår sivilisasjon – i hvert fall ikke så lenge vi unngår å destabilisere klimaet. Hovedtrusselen ligger heller i virkninger av klimaendringer i andre deler av verden og hvordan dette kan skape globale problemer som følge av større forskjeller mellom rike og fattige. De største negative konsekvensene av klimaendringer kommer først og fremst til å ramme de fattigste landene. Samtidig skyldes endringene hovedsakelig utslipp fra de rikeste landene, som historisk og i de neste par tiårene vil dominere de globale utslippene. Dermed er det et hovedproblem at en global oppvarming – forårsaket av livsstilen i de rike land – vil gjøre det enda vanskeligere enn i dag å få til nødvendig økonomisk og sosial utvikling i sør. På sikt er dette en uholdbar situasjon, og det er all mulig grunn til å forsøke å få en rimelig kontroll med klimautviklingen.

Grunnleggende utfordringer

Hva skal så til for å få kontroll med klimautviklingen? En forutsetning er at vi på sikt klarer å stabilisere konsentrasjonen av klimagasser i atmosfæren på et nivå som ikke er for høyt. Det er uklart hva et "sikkert" konsentrasjonsnivå vil være, men om man på usikkert grunnlag tror at vi kan tåle en

jevn temperaturøkning på 2-3 °C over de neste 100 år, så kan vi tillate oss omtrent å doble konsentrasjonen av CO₂ i atmosfæren sammenliknet med før-industrielt nivå. Med andre ord kan konsentrasjonen av CO₂ økes opp mot 550 ppmv¹ (i dag er vi på omtrent 370 ppmv, mens den før den industrielle revolusjonen var på rundt 280 ppmv).

Hvor mye karbon representerer en slik økning i CO₂-konsentrasjonen? Beregninger viser at vi over de neste 100 år faktisk kan tillate oss å brenne av alle kjente, drivverdige, tradisjonelle forekomster av olje og gass uten å sette klimaet "over styr".

De globale CO₂-utslippene må likevel reduseres til godt under dagens nivå mot slutten av århundret om vi skal klare å stabilisere konsentrasjonen på rundt 550 ppmv. Etter å ha "tømt" kjente reserver av olje og gass, må vi derfor unngå å gå over til bruk av kull i stor skala. Likedan må vi unngå å ta i bruk ukonvensjonelle energikilder som oljesand og liknende, uten å ta forsvarelig hånd om de CO₂-utslipp som følger av slik bruk.

At vi kan tillate oss å "brenne av" alle kjente reserver av olje og gass, kan kanskje virke fortrøstningsfullt for noen, men de langsiktige krav til utslippsreduksjoner er likevel en enorm utfordring. Om lag 75 prosent av dagens energiforsyning dekkes av fossile brensler. Over de neste 100 år forventes det globale energibehovet å vokse til det mangedobbelte av dagens forbruk. Hele denne økningen, og litt til, må dekkes opp av klimavennlige energisystemer. Vi skal med andre ord i løpet av grovt sagt 50 år multiplisere dagens energisystem mange ganger med bare klimavennlig energi. Skal dette kunne skje til akseptable kostnader, må det skje teknologiske revolusjoner på mange fronter. Ikke bare må bruk av såkalt ny fornybar energi (sol, vind, bølger, biomasse, saltgradienter, og så videre) bli mer kostnadseffektiv enn i dag. Vi må også utvikle teknologier som kan fange inn, transportere og lagre CO₂ på en trygg og effektiv måte fra bruk av fossile brensler. Det er til og med sannsynlig at kjernekraft må utvikles til å bli sosialt akseptabelt hvis vi skal sikre morgendagen den energi som skal til for å sikre nødvendig sosial og økonomisk utvikling i den fattige delen av verden.

Løsningen på klimaproblemet ligger derfor i teknologiutvikling, og de tiltak i form av klimapolitikk som i dag settes i verk mot blant annet utslipp av CO₂ bør ha dette som viktigste siktemål: Å bidra til at nødvendig klimavennlig teknologi blir utviklet såpass langt at den kan implementeres i stor skala mot midten av dette århundret.

Dette er målestokken all klimapolitikk bør måles opp mot.

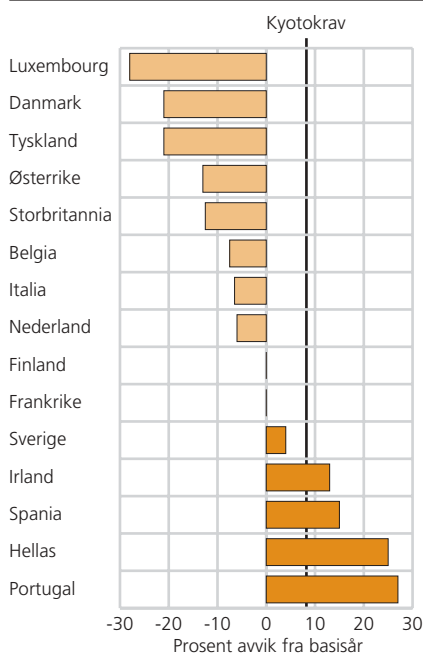
Lang dags ferd mot løsning av klimaproblemet

Hva er så blitt gjort for å starte denne lange ferden mot en mulig løsning av klimaproblemet? Stikkord her er FNs klimapanel (Intergovernmental Panel on Climate Change: IPCC) som ble opprettet i 1988, FNs klimakonvensjon (United Nations Framework Convention on Climate Change: UNFCCC) fra 1992 og Kyoto-protokollen fra 1997. IPCC sammenfatter med om lag fem års mellomrom det vitenskapelige grunnlaget for klimaforhandlingene. Gjennom mandat gitt i UNFCCC, ledet dette fram til Kyoto-protokollen. Protokollen fastsetter utslippstak for en gruppe av seks klimagasser: (CO₂, CH₄, N₂O, PFK, HFK og SF) for perioden 2008-2012 for de industrialiserte

Boks 2. Artikkel 2 i FNs klimakonvensjon (UNFCCC): OBJECTIVE

"The ultimate objective of this Convention and any related legal instruments that the Conference of the Parties may adopt is to achieve, in accordance with the relevant provisions of the Convention, stabilization of greenhouse gas concentrations in the atmosphere at a level that would prevent dangerous anthropogenic interference with the climate system. Such a level should be achieved within a time-frame sufficient to allow ecosystems to adapt naturally to climate change, to ensure that food production is not threatened and to enable economic development to proceed in a sustainable manner."

Figur 3. Byrdefordeling i EU. Utslipp i 2008-2012 i forhold til utslipp i 1990 (=100)

Kilde: EU.

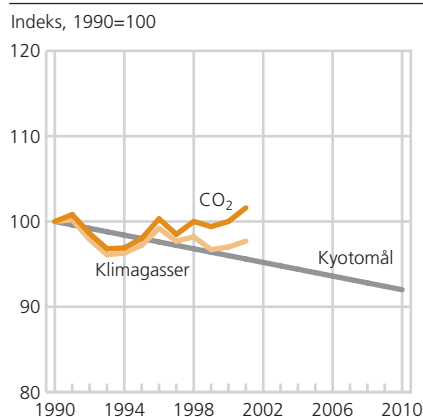
landene, inklusive EU som en enhet. EU har videre fordelt sin utslippsforpliktelse mellom medlemsland. Ut fra dette kan søreuropeiske land tillate seg å øke utslippene betraktelig. Land som Danmark, Tyskland og Storbritannia må derimot redusere sine utslipp med mer enn 10 prosent i første forpliktelsesperiode sammenliknet med 1990-nivå, se figur 3. En rekke andre land fikk mindre stringente utslippskrav. Russland og Ukraina fikk kvoter som var like store som deres 1990-utslipp, mens Norges er 1 prosent større enn 1990-utslippene. Samlet var det meningen at utslippene fra de industrialiserte landene skulle reduseres med noe i overkant av 5 prosent. Etter at USA trakk seg ut av Kyoto-protokollen, vil effekten kun bli å stabilisere utslippene på 1990-nivå.

Kyoto-protokollen tillater at utslippsforpliktelsene under bestemte forutsetninger kan oppfylles ved å skaffe seg utslippskvoter fra andre land. Dette sikrer at Kyoto-protokollen oppfylles til lavere kostnader enn om reduksjonene skulle skje i hvert enkelt land i henhold til egne utslippsforpliktelser. Dette bidrar også til teknologispredning fra rike til fattige land. Imidlertid kan kvotehandling på lengre sikt hemme nødvendig teknologiutvikling som først og fremst finner sted i vestlige industrialiserte land. Dersom disse kan "kjøpe seg fri" fra sine utslippsforpliktelser, reduseres deres tilbøyelighet til å utvikle nye og mer klimavennlige teknologier.

Kyoto-protokollen trer i kraft når minst 55 land har ratifisert avtalen. I tillegg må det blant disse være i-land med mer enn 55 prosent av i-landutslippene i 1990. I dag har om lag 120 land ratifisert, men uten USA om bord, er man nå avhengig av at Russland ratifiserer avtalen for at den skal tre i kraft. Russland nøler med å ratifisere. Denne nølingen henger sammen med flere forhold der Russlands politiske relasjonsbygging i forhold til USA og EU trolig står sentralt. Men det er også sannsynlig at Russland med sin nøling også ønsker å legge et press på EU om for eksempel å gi garantier om kjøp av kvoter til gitte priser.

Kyoto-protokollen framstår – med eller uten USA – kun som et første meget lite, og i seg selv utilstrekkelig, skritt på veien mot å stabilisere klimagasskonsentrasjonen i atmosfæren. Grunnen er først og fremst den fortsatte utslippsveksten i den fattige delen av verden. Dessuten vil de meget romslige kvotene gitt til Russland og Ukraina og andre land med såkalte overgangsøkonomier, medføre at den vestlige verden nesten ikke behøver å redusere egne utslipp. De kan i stedet i stor grad kjøpe kvoter fra landene med såkalte overgangsøkonomier.

Figur 4. EUs klimagassutslipp sammenliknet med målsettingen for 2000 og for perioden 2008-2012

Kilde: EEA 2003.

Klimapolitikk i EU og Norge

EU har i dag klimagassutslipp på over 4 200 millioner tonn CO₂-ekvivalenter, svarende til om lag 25 prosent av industrilandenes utslipp og rundt regnet 15 prosent av verdens totale utslipp. EFTA-landene, som domineres av norske utslipp på 56 millioner tonn CO₂-ekvivalenter, er på i alt 110 millioner tonn CO₂-ekvivalenter. Søkerlandene til EU har utslipp på om lag 1 000 tonn CO₂-ekvivalenter, svarende til om lag 6 prosent av i-landenes utslipp. Til sammenlikning står USA for 39 prosent, Russland for 12 prosent, Japan for 8 prosent og Canada for 4 prosent av i-landenes samlede klimagassutslipp. Som det framgår er EU en av "klimastormaktene" og hva EU gjør med sine utslipp, betyr derfor mye.

De viktigste klimatiltakene i EU under 1990-tallet har vært i form av såkalte frivillige avtaler med industriforbund og bransjeorganisasjoner, samt diverse subsidierte energisparetiltak, altså andre enn markedsbaserte virkemidler. Enkelte land som Sverige, Finland og Nederland har likevel benyttet seg av CO₂-avgifter i et begrenset omfang. Alt i alt må man kunne si at klimatiltakene ikke har vært veldig omfattende. En grunn til dette kan ha vært de store reduksjoner i klimagassutslipp som fulgte etter gjenforeningen av Tyskland og omleggingen til gass i kraftproduksjonen i Storbritannia tidlig på 1990-tallet. Utslippetsutviklingen i EU er illustrert i figur 4. Samlede klimagassutslipp viste gjennom 1990-tallet en fallende tendens, men har nå begynt å øke igjen. Det er særlig utslipp fra transportsektoren som bidrar til dette.

Situasjonen i de enkelte EU-land i dag, sett i lys av kravene i Kyoto-protokollen og den interne byrdefordelingen i EU (jf. figur 3) framgår av figur 5. Figuren viser avstanden mellom utslippene i 2001 og en tenkt rett linje fra utslippsnivået i 1990 og til måltallet i 2010.

I EU er det særlig relativt fattige land som Spania, Irland og Portugal som henger etter. Som nevnt, har Storbritannia og Tyskland fått til relativt store reduksjoner gjennom restruktureringer. I vår gruppe av land (EFTA) er situasjonen som illustrert i figur 6.

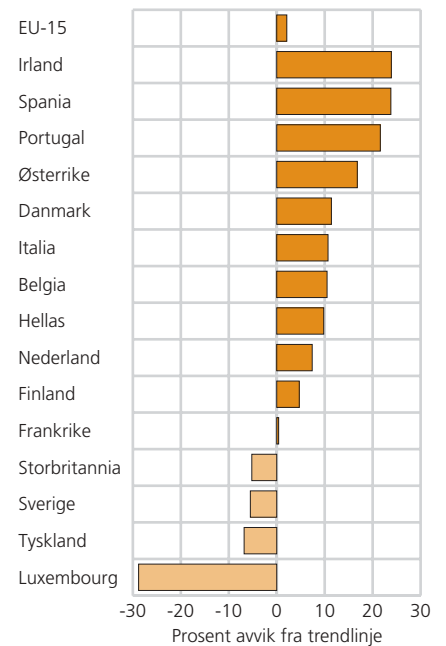
Norge peker seg her ut ved å ligge relativt dårlig an. I søkerlandene til EU er situasjonen som vist i figur 7.

I søkerlandene til EU er det store overskudd av kvoter. Dette – og at tidligere klimavirkemiddelbruk og reduksjoner ikke vil være nok til at EU oppfyller kravene i Kyoto-protokollen, har resultert i et markant omslag i EU-politikken i form av et forslag fra kommisjonen om et direktiv om intern kvotehandel i EU². Etter harde interne diskusjoner og stor motstand fra industrien i EU, særlig den tyske som har nytt godt av frivillige avtaler om utslippsreduksjoner, ble kvotedirektivet vedtatt i 2003.

Det er foreløpig vanskelig å si hvordan EUs kvotemarked vil arte seg. For perioden 2005-2007 er det opp til medlemslandene hvor mange kvoter de vil dele ut til sine hjemlige aktører – dog med kommisjonens godkjenning. Det er sannsynlig at det enkelte land vil utstede relativt romslige kvoter på hjemmebane. Dermed blir den samlede nettoetterspørselen etter kvoter meget lav og gir dermed en lav kvotepris. Det er særlig grunn til å tro at konkurranseutsatte sektorer som prosessindustrien vil få romslige vilkår, eventuelt bli helt unntatt kvoteforpliktelser.

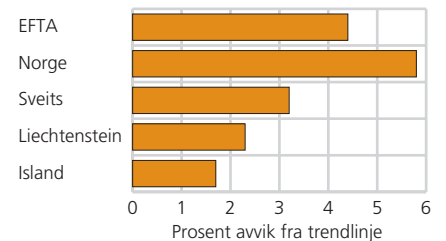
Også for det norske systemet gjenstår det avklaringer. Kommer Norge til å gi opp sitt eget system og velge EUs modell i stedet? I det norske systemet vil blant annet prosessindustrien få kvoteplikt, mens det er ventet at de i stor grad slipper dette i EU-systemet. Det viktigste er nok likevel hvordan systemet skal koples opp mot resten av verden, spesielt om det blir muligheter til å handle kvoter med EU og bruke de fleksible mekanismene i Kyoto-protokollen.

Figur 5. Avstanden til målindikatoren i 2001 for medlemsland i EU. Målindikatoren er en tenkt lineær linje fra utslippsnivået i 1990 til måltallet i 2010

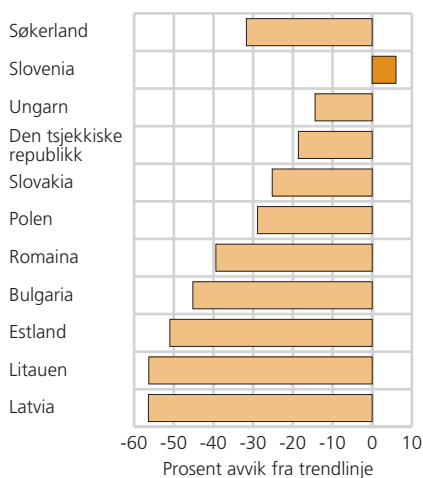
Kilde: EEA 2003.

Figur 6. Avstanden til målindikatoren i 2000 for EFTA-land. Målindikatoren er en tenkt lineær linje fra utslippsnivået i 1990 til måltallet i 2010

Kilde: EEA 2002, Kiev-rapport.

Figur 7. Avstanden til mållindikatoren i 2001 for søkerland til EU. Mållindikatoren er en tenkt lineær linje fra utslippsnivået i 1990 til måltallet i 2010

Kilde: EEA 2003.

Den store utfordringen

Usikkerhet og mangel på avklaringer er ikke noe nytt i klimapolitikken. Tvert i mot så har både norsk og europeisk klimapolitikk de siste 10-15 år vært preget av store ord om viktigheten av tiltak, men manglende avklaringer av hvilke tiltak og virkemidler myndighetene faktisk vil satse på. Dette er blitt noe klarere nå i og med at EU, i likhet med Norge, har bestemt seg for å innføre et internt kvotehandelsmarked fra 2005. Dermed er også det klimapolitiske gapet mellom Norge og Europa blitt mindre enn det noen gang har vært før. Det er likevel store forskjeller mellom de respektive forslagene til kvotesystemer. Det er viktig for Norge å få en rask avklaring av hvorvidt det blir mulig å handle kvoter mellom de to kvotesystemene. Om så skjer, sikres vi i noen grad mot konkurransevridning og klimapolitikken blir mer kostnadseffektiv. Et felles system vil også øke muligheten for nødvendig teknologioverføring mellom de rike og fattige land i Europa.

Det er vanskeligere å svare på om Norge og Europa i særlig grad adresserer "den store utfordringen" knyttet til klimaproblemet, nemlig å sikre nødvendig teknologiutvikling på sikt. Spørsmålet er om bruken av virkemidler er god og riktig dosert i forhold til utfordringen å sikre nødvendig utvikling av ny teknologi og ikke bare bedre spredning av dagens teknologi?

For det første er det viktig å fastslå at utvikling av teknologi tar tid, og skjer kun om det er tydelige signaler i markedet om at ny teknologi kan bli lønnsom. I tillegg trengs ofte støtte fra det offentlige. Skal signalene virke må de være troverdige, det vil si være stabilt til stede over lengre tid. Og det er kanskje her det største problemet ligger når store endringer finner sted. 11-12 år etter at klimakonvensjonen ble laget, så er det fremdeles mye som ikke er avklart. Hvilke sektorer og bedrifter kommer EUs kvotesystem til å omfatte? Hvordan blir tildelingen av kvoter? Og for Norges del: Hvordan kan Norges kvotehandelsystem koples opp mot EUs system? Til dette kommer usikkerheten om Kyoto-protokollen vil tre i kraft, og hvordan en eventuell mangel på ikrafttredelse vil påvirke klimapolitikken i Norge og EU. Endelig er det på lengre sikt svært uklart hva som vil skje etter 2012 når den første forpliktelsesperioden i Kyoto-protokollen utløper.

Slike usikkerhetsmomenter er alle viktige hindringer for en systematisk satsing på teknologiutvikling. Det hjelper heller ikke at forskningsinnsatsen fra det offentlige også har hatt karakter av "stopp og gå", med store uklarheter om hva vi kan forvente av langsiktig offentlig finansiert forskningsinnsats.

Boks 3. EUs kvotehandelsystem

Hovedtrekkene i forslaget er som følger: Kvotesystemet gjelder for perioden 2005 til 2008 da Kyoto-regimet vil bli innført (om Kyotoprotokollen trer i kraft). Kun CO₂ omfattes av kvotehandelsystemet og kun sektorer med energiproduksjon større enn 20 MW vil få kvoteplikt (en typisk gassturbin på norsk sokkel er til sammenlikning 25 MW, en vindmølle noen få MW). Det er imidlertid anledning til å unnta sektorer hvis man kan vise at dette ikke fører til konkurransevridninger, typisk ved at de har andre typer regulering av klimagassutslipp. Det er mulig for medlemslandene å tildele kvoter gratis. Faktisk er det slik at det er satt sterke begrensninger på hvor mye av kvotetildelingen som kan skje ved salg eller auksjon. Det vil bli begrenset tilgang til å bruke de internasjonale fleksible mekanismene gjennom felles gjennomføring (JI) og den grønne utviklingsmekanismen (CDM). Boten for å bryte kvoteplikten vil bli relativt høy (40 euro/tonn CO₂) i tillegg til at manglende kvoter vil måtte innleveres i påfølgende år.

Boks 4. Norges kvotehandelssystem

I det norske forslaget til kvotehandelssystem er alle Kyoto-gassene inkludert. Systemet er ment å dekke alle sektorer som per dags dato ikke er dekket av kravet om CO₂-avgift. I praksis vil dette si: produksjon av aluminium, magnesium, ferro, karbid, og annen metallproduksjon, mineralsk industri, oljeraffinerier, mineralgjødsel, petrokjemi og gassraffinerier og ilandføringsterminaler. Boten for å bryte kvoteplikten er relativt sett mye lavere enn i EU-forslaget: kr 50/tonn CO₂ er antydnet. Det er til nå ikke lagt begrensninger på bruk av de internasjonale Kyoto-mekanismene. Tildelingen av kvoter skal være gratis, men bare opp til 80 prosent av 1990-utslippene. For sektorer som har CO₂-avgift forutsettes denne å fortsette fram til 2008.

En viktig utfordring i Europa så vel som her hjemme, er derfor å skape stabile rammebetingelser. Dette betyr at klimatiltakene som blir satt i verk, blir mer eller mindre permanente og forutsigbare, enten det gjelder rammevilkår for utslipp av klimagasser eller vilkårene for forskning og utvikling.

For Norges del er det også viktig å finne fram til de områder der vi fornuftig kan bidra til den globale teknologiutviklingen. Som et lite land i Europa er det ikke gitt at vi kan yte stor innsats på mange områder. Det er likevel et felt der Norge har klare komparative fortrinn som bør utnyttes, og det er i utvikling av teknologi for innfagning, lagring, transport og endelig deponering av CO₂ fra fossile brensler. Vi har god teknologisk kompetanse på feltet, nok olje og gass å ta av, og utmerkede lagre av CO₂ under havbunnen. Utvikling av slik teknologi er klart i vår egen interesse, både som et land utsett for potensielt overraskende klimaendringer og som et land med store petroleumserver. Vi kan således ikke bare forsyne Europa med nødvendig energi, men også tilby oss å ta hånd om avfallsproduktene, det vil si klimagassen CO₂, fra utnyttelsen av energien. Og som alltid vil utviklingen av vårt land således være nært knyttet til utviklingen i resten av Europa.

¹ ppmv står for part per million by volume, og 100 ppmv svarer således til tidels promille.

² Directive 2003/87/EC of the European parliament and the Council, se: http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2003/l_275/l_27520031025en00320046.pdf

Referanser

EEA (1999): Environment in the European Union at the turn of the century, Environmental assessment report No 2, <http://reports.eea.eu.int/92-9157-202-0/en/2.1.pdf>

EEA (2002): Europe's environment: the third assessment, Environmental assessment report No 10, Copenhagen

EEA (2003): Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2003 Summary, Environmental issue report No 36, Copenhagen

Ganopolski, A. and S. Rahmstorf (2001): Rapid change of glacial climate simulated in a coupled climate model. *Nature* 409, pp. 153-158.

IPCC (2001): Climate change 2001: The scientific basis. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York. 881 pages.

IPCC (2001a): Climate Change 2001: Synthesis Report. A Contribution of Working Groups I, II, and III to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Watson, R.T. and the Core Writing Team (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, and New York, NY, USA, 398 pp.

IPCC (2001b): Climate Change 2001: Synthesis Report, Summary for Policymakers, Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York. 34 pages.

Parry, M. (ed.) (2000) Assessment of Potential Effects and Adaptations for Climate Change in Europe: The Europe ACACIA Project (Norwich, Jackson Environment Institute, University of East Anglia).

Funksjonshemmede i Europa

Andelen som rapporterer at de har en funksjonshemming er i Norge om lag på samme nivå som gjennomsnittet i EU-landene. I vårt naboland Danmark sier 5 prosentpoeng flere at de har en funksjonshemming, mens en del færre oppgir det samme i Irland og Spania. Helseproblemene som nevnes av flest, uavhengig av landbakgrunn, er relatert til hender og armer, ben og føtter, og rygg og nakke. Samtidig er det lite variasjon i de helseproblemene eller funksjonshemningene som rapporteres, og det er også begrensede forskjeller i arbeidsmarkedstilknytning for gruppen.

Jørgen Svalund

Vekt på integrering

Enkelte grupper har en begrenset tilgang til arbeidslivet både i Norge og i andre europeiske land. Det har i mange år vært fokus på å unngå at funksjonshemmede skal diskrimineres i arbeidslivet, og å sikre at denne gruppen har de samme mulighetene for å få arbeid som andre arbeidstakergrupper. The International Labour Organisation (ILO) la allerede i 1944 vekt på at funksjonshemmede "*whatever the origin of their disability, should be provided with full opportunities for rehabilitation, specialized vocational guidance, training and retraining, and employment on useful work*" (ILO 1944). I Norge har arbeidslinjen, som ble introdusert med Attføringsmeldingen (St.meld. nr. 39 1991-92), vært en viktig politisk strategi. Hovedmålsettingen med denne politiske linjen har vært å integrere personer med funksjonshemninger i arbeidslivet, og hindre utstøting. De som er i stand til å arbeide skal kunne gjøre det, eventuelt i kombinasjon med trygd. I andre europeiske land har ulike tilnærminger vært forsøkt de senere år (Thornton og Lunt 1997).

Undersøkelsen om funksjonshemninger var et tillegg til Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) i 2002¹, og ble gjennomført på initiativ fra EUROSTAT (EUs statistiske "sentralbyrå"). Initiativet var obligatorisk for medlemslandene,

Data om funksjonshemmede

I 2002 ble det gjennomført undersøkelser om funksjonshemming og funksjonshemmedes forhold til arbeidsmarkedet i EU-landene og enkelte andre europeiske land, deriblant Norge. Det er kun offentliggjort enkelte resultater fra alle EU-landene (Dupré og Karjalainen 2003). I denne artikkelen har jeg valgt å ta for meg følgende europeiske land: Norge (Bø 2003), Danmark (Skov og Smed Christensen 2003), Storbritannia (Smith og Twomey 2002), Irland (CSO 2002) og Spania (INE 2003).

Valg av land

Det er ulike grunner til at disse landene ble tatt med. Norge var selvskreven. Danmark er med fordi det ligger i skillelinjen mellom Skandinavia og resten av det europeiske området. Arbeidsmarkedspolitikken i Danmark er ulik den norske når det gjelder for eksempel ansettelsestrygghet. Ifølge OECD har kun 7 land blant 27 OECD-land svakere ansettelsesvern enn Danmark, mens Norge har det sterkeste i Norden og det åttende sterkeste totalt (OECD 1999:66). Generelt er ansettelsesvernet svakest i engelskspråklige land (OECD 1999). Dette bidro til at jeg trakk inn Storbritannia og Irland. Disse landene representerer samtidig sentrale land i EU med en litt annen velferdsstatsmodell enn Norge. Videre var det ønskelig å se nærmere på et søreuropeisk land, hvor både kultur, næringsstruktur og oppbygningen av velferdsstaten er ulik den vi kjenner i Norden. Av denne grunn ble Spania valgt.

Jørgen Svalund er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helsestatistikk (jorgen.svalund@ssb.no).

men frivillig for EØS-landene (Norge). EU ga en mal for hvilke data som skulle samles inn, men enkeltland var fri til å fortolke og utforme et eget opplegg. Undersøkelsene i enkeltland er således "sydd over samme lest", men det er likevel lokale variasjoner i hvordan undersøkelsen er utformet og gjennomført. Blant annet er det forskjeller mellom landene i utformingen av selve spørsmålsteksten som skal fange inn personer med funksjonshemninger. EUROSTATs utkast til AKU-tillegget om funksjonshemming hadde formuleringen: "*Do you have any longstanding health problem or disability? By longstanding I mean anything that has troubled you over the past 6 months, or that is likely to affect you for at least 6 months.*"(EUROSTAT 2001).

Spesielle formuleringer i den norske undersøkelsen

I den norske undersøkelsen ble deltakere i arbeidskraftundersøkelsen stilt spørsmålet: *Har du etter din mening en funksjonshemming? Før spørsmålet var det en fyldig innledningstekst: "med funksjonshemming menes fysiske eller psykiske helseproblemer av mer varig karakter som kan medføre begrensninger i det daglige liv. Det kan for eksempel være sterkt nedsatt syn eller hørsel, lese- og skrivevansker, bevegelsehemninger, hjerte- eller lungeproblemer, psykisk utviklingshemning, psykiske lidelser eller annet".* Denne teksten ble ikke benyttet i de øvrige land som inngår i sammenligningen her (originalteksten i de øvrige lands undersøkelser er referert i note 2). I fortolkningen av resultatene og i sammenligninger mellom Norge og de øvrige europeiske landene er det viktig å være oppmerksom på variasjonen i spørsmålsformuleringen. Mens det i EUROSTATs anbefaling ligger et tydelig kriterium om at et eventuelt helseproblem eller funksjonshemming (disability) skal ha vart eller forventes å vare i 6 måneder eller mer, spørres det i den norske undersøkelsen kun etter funksjonshemming. I undersøkelsen presiseres det imidlertid at det er snakk om helseproblemer av mer *varig karakter* (som kan medføre begrensninger i dagliglivet), og det gis eksempler på hva slags helseproblemer det kan være. Intervjuerne i Norge hadde videre fått instruks om at begrepet *varig* helseproblem betyr en varighet på minst 6 måneder. Det er vanskelig å vite hva slags effekt dette gir på rapporteringen av funksjonshemninger og hvilke helseproblemer som angis. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på disse forskjellene når norske tall sammenlignes med tall fra de øvrige europeiske landene.

Sammenfatningsvis kan det konkluderes med at en bør være varsom med å tillegge små forskjeller avgjørende vekt, spesielt når gruppene som sammenlignes er relativt små.

Funksjonshemmende samfunn

Enkelte personer har ytre, klare begrensninger i funksjonsevne, og er av den grunn "hemmet" i hverdagen. Historisk har diskusjoner rundt "funksjonshemmede" dreid seg om individuelle trekk, og enkeltmenneskers fysiske eller psykiske funksjonsbegrensninger. I de senere årene har det utviklet seg en generell enighet om at det er for snevert å utelukkende studere enkeltmenneskers evner når funksjonshemninger og grader av dette skal diskuteres (Grue 1995; ICF 2001). Hvilke fysiske eller psykiske helseproblemer som medfører reelle begrensninger eller problemer i forhold tilfor eksempel deltakelse i arbeidslivet, vil variere for eksempel i forhold til om et samfunn er dominert av arbeidsintensive næringer, kontra et senmoderne industri-samfunn som Norge. Utformingen av utdanningsinstitusjoner, arbeidsoppgaver og arbeidsplasser, transport og så videre påvirker hvilket

Hvem er med – målgruppen for undersøkelsen

Tilleggskjemaet om funksjonshemmede ble heftet på arbeidskraftundersøkelsene. Arbeidskraftundersøkelsene er godt etablerte undersøkelser i de fleste europeiske land og er til dels ulikt organisert. I Norge er deltakelse i den tradisjonelle AKU pliktig og andelen som svarte på denne i 2. kvartal 2002 var svært høy, hvor 87,2 prosent i den aktuelle aldersgruppen³ svarte (Bø 2003:18). Det er også pliktig deltakelse i Spania, og svarprosenten er høy (92). I Danmark, Irland og Storbritannia er det frivillig å delta i AKU, og svarprosenten i disse landene er henholdsvis 70, 94 og 78 prosent. I øvrige EU-land varierer svarprosenten fra 55-66 (Nederland) og opp til hele 98 (Tyskland). Et flertall av landene i EU ligger rundt 90 (+/- 3-4 prosent) (EUROSTAT 2003).

Ulike land opererer med ulik aldersavgrensning for undersøkelsen. I Norge, Spania og Danmark ble alle mellom 16 (15) og 66 år spurt. I Irland ble den øvre aldersgrensen for deltakelse satt ved 64 år, og Storbritannia hadde differensierte aldersgrenser for henholdsvis kvinner (59 år) og menn (64 år). At noen undersøkelser omfatter en større andel eldre personer får betydning for resultatene, siden andelen personer med funksjonshemninger øker med alder.

funksjonsnivå som kreves av den enkelte i samfunnet. Kravene til funksjons-evne er også avhengig av egne og andres *forventninger*. Kvinner og menn, voksne og barn har ulike forutsetninger både når det gjelder styrke og koordinasjon. Vår forståelse av egne og andres funksjonshemninger er ikke bare avhengig av den enkeltes evne til å fungere, men like mye av våre egne forventninger om hva som er "normale" evner for ulike personer i ulike aldre i ulike situasjoner (Fløtten 1992). Forståelsen av hva som er "normale" evner, og behovet i samfunnet for ulike former for fysisk eller psykisk kompetanse, påvirker antallet personer som selv opplever at de har en funksjonshemming.

Norge i mellomsjiktet

Utformingen av spørsmålene i undersøkelsene, hvor den enkelte blir spurt om han eller hun *selv* opplever at de har en funksjonshemming, betyr at det er den enkeltes *subjektive* oppfattelse av egen situasjon som settes i fokus. Selvrappoterer gir oss mulighet til å se nærmere på de som selv opplever at de har funksjonshemninger. Samtidig er det ikke mulig å vurdere svarene kritisk gjennom å innhente andres meninger om den enkeltes funksjonshemninger, og sammenhenger og konsekvenser av disse (Elstad 1998:9-10). Et problem ved egenrapporterer av funksjonshemninger i en sammenlignende studie oppstår dersom forståelsen av hva det vil si å ha en funksjonshemming varierer veldig mellom ulike land. Er dette tilfellet, fanger undersøkelsene opp ulike grupper med ulike muligheter og problemer under fellesbetegnelsen "personer med funksjonshemninger". I tillegg til dette kan den enkeltes evne og vilje til å besvare spørsmålene spille inn. Funksjonshemninger kan i seg selv begrense disse mulighetene.

Andelen som rapporterer at de har en funksjonshemming (tabell 1) som er langvarig og som begrenser dem, varierer relativt mye mellom ulike europeiske land. Gjennomsnittet for de 15 EU-landene ligger på om lag 16 prosent.

I Danmark og Storbritannia er det relativt høye andeler funksjonshemmede, henholdsvis 20 og 19 prosent. At andelen i Storbritannia er så vidt høy er interessant sett på bakgrunn av at det opereres med en strengere aldersavgrensning her enn i de øvrige landene. For kvinner er aldersgrensen satt til 59 år, sammenlignet med henholdsvis 64 og 66 år for de øvrige landene. Norge plasserer seg i mellomsjiktet og har en litt lavere andel funksjonshemmede sammenlignet med gjennomsnittet for EU. Spania (9 prosent) og Irland (10 prosent) har en relativt lav andel funksjonshemmede.

Tabell 1 viser at det generelt er små forskjeller mellom menn og kvinner. Det kommer frem at noen flere norske og danske kvinner rapporterer at de har en funksjonshemming, sammenlignet med menn i disse landene.

Tabell 1. Andel som rapporterer at de har en funksjonshemming totalt, og etter kjønn og alder i ulike land. Prosent

	Andel funksjonshemmede	Kjønn		Aldersgrupper			Aldersinndeling
		Menn	Kvinner	1	2	3	
EU-landene ¹	16	17	16				
Norge	15	14	16	6	12	30	1: 16-24 2: 25-49 3: 50-66
Danmark	20	19	22	12	20	32	1: 15-29 2: 30-54 3: 55-66
Storbritannia	19	19	19	10	15	34	1: 16-24 2: 25-49 3: 50-64
Irland	10	11	10	5	10	24	(menn) og 50-59 (kvinner) 1: 15-24 2: 25-54 3: 55-64
Spania	9	9	8	3	6	16	1: 16-24 2: 25-44 3: 45-64

¹ Dessverre er det ikke tilgjengelig aldersfordelte tall for EU-landene.
Kilde: Dupré og Karjalainen (2003), Bø (2003), Skov og Smed Christensen (2003), Smith og Twomey (2002), CSO (2002) og INE (2003).

En tilsvarende forskjell eksisterer ikke i de andre landene. Yrkesdeltakelsen blant kvinner er svært høy i Norge og Danmark. Det er mulig at forventningene til egen funksjonsevne er høyere enn i de andre landene ut fra likestillingsforhold, der kvinners ambisjoner knyttet til jobb og utdanning trolig er høyere. Dersom utdanning og yrkeskarriere samtidig betyr økte krav til enkelte former for funksjonsevne, betyr det at flere vil oppleve at deres funksjonelle kapasitet ikke strekker til.

Forekomsten av en rekke varige helseproblemer eller funksjonshemninger som mennesker pådrar seg, øker med alder.⁴ Tabell 1 viser at en høyere andel oppgir at de har en funksjonshemming i Danmark og Storbritannia enn i Norge, uansett alderskategori. Men denne forskjellen i rapportering mellom Norge og disse landene reduseres kraftig i eldre alderskategorier. Samtidig er det svært liten andel i Spania, og relativt begrenset andel i Irland som oppgir det samme, uansett alderskategori. Det er derfor lite som tyder på at forskjeller i alderssammensetningen i ulike land virker inn på andelen som oppgir at de har en funksjonshemming totalt sett.

Kulturelle fortolkningsrammer

Som nevnt, er funksjonshemming i denne sammenheng basert på en subjektiv opplevelse av egne evner. Krav og forventninger som stilles fra den enkelte selv og av omgivelsene, blir en viktig fortolkningsramme. Ulike forventninger gir ulik rapportering. Danmark og Storbritannia har en høy andel funksjonshemmede, mens Norge ligger i mellomstadiet. Dette er velstående land som har mulighet til å påvirke funksjonskravene i samfunnet gjennom lovverk og ressursfordeling, blant annet ved økt tilrettelegging av arbeid, gode transportmuligheter med mer. Samtidig er dette land hvor en stor andel av befolkningen er i arbeid og arbeider mye. Sysselsettingen i tjenesteytende næringer og andre mindre arbeidsintensive næringer er høy. Det er grunn til å anta at dette er en hovedgrunn til rapporteringen som kommer frem her.

Irland og Spania har lave andeler som opplever at de har en funksjonshemming i forhold til andre EU-land. Disse landene preges i større grad av industri, landbruk og andre arbeidsintensive næringer. Ut fra en argumentasjon om at det kreves større fysisk styrke og ferdigheter i disse næringene, vil kravene til funksjonsevne i arbeidslivet være høyere. På den andre siden kan det tenkes at yrkesstrukturen er mer differensiert, og at det finnes behov for arbeidskraft på flere ferdighets- eller kompetansenivåer, sammenlignet med for eksempel Skandinavia. Ut fra en slik tankegang kan det tenkes at terskelen for å oppleve at man selv har en funksjonshemming er høyere i disse landene. Trolig er forskjellene et utslag av en serie forhold der dette kan være en av flere medvirkende forklaringer.

Hva slags helseproblemer er funksjonshemmende i ulike europeiske land?

Tidligere i artikkelen er det argumentert for at rapporteringen av funksjonshemninger i ulike land ikke bare er avhengig av den enkeltes ytelsesnivå, men også av krav og forventninger fra den enkelte selv, andre mennesker og samfunnsorganiseringen i stort. Personer som svarte at de hadde en funksjonshemming, fikk videre et oppfølgingsspørsmål, som lød: "*What type of health problem or disability do you have?*" (EUROSTAT 2001), hvorpå en liste med helseproblemer eller funksjonshemninger ble lest opp. Formålet med spørsmålet var å få et bilde av på hvilke områder de som selv opplever

at de har funksjonshemninger, møter problemer eller begrensninger. Er det variasjoner i forhold til hvilke varige helseproblemer som folk i ulike europeiske land opplever som problematiske eller begrensende, eller fanger undersøkelsene stort sett opp den samme gruppen i ulike land?

Dersom det er variasjoner, kan det være et utslag av to forhold. Andelen med ulike former for helseproblemer i landene det fokuseres på her, er ulik. Eller det kan være at forståelsen av hva det vil si å ha en funksjonshemming, kravene den enkelte møter, og forventningene til eget ytelsesnivå, er forskjellig. Endelig kan det være en kombinasjon av disse to forholdene.

De ulike problemene som er listet opp, er referert i tabell 2. Det er her *ikke* spørsmål om helseproblemer i seg selv, men en angivelse av hvilke helseproblemer som den enkelte oppfatter som en funksjonshemming. Det fokuseres kun på negative aspekter i denne sammenhengen. En svakhet ved en slik tilnærming er at den ikke tar inn over seg at en person som har svekkelser på enkelte områder, kan ha andre fysiske eller psykiske egenskaper som er tilsvarende styrker på andre områder (ICF 2001).

Tabell 2 viser at mange har problemer knyttet til hender eller armer, ben og føtter, og rygg eller nakke. I gjennomsnittet oppgir 37 prosent av de som har svart i EU-landene at de har en funksjonshemming, at funksjonshemmingen er relatert til dette. Andelen som har slike problemer er høyere i Norge (50 prosent) enn i de andre europeiske landene. Det er imidlertid store forskjeller også mellom de øvrige landene. Om lag 44 prosent av dansker sa de møtte problemer som var knyttet til armer, ben, rygg eller nakke. Dette er verdier over gjennomsnittet for EU. I den andre enden av skalaen ligger Irland, hvor rundt 27 prosent sier det samme.

Om lag 11 prosent i EU svarte at de hadde funksjonshemninger som er relatert til lunge- og pusteproblemer. Briter og irer ligger her over EU-gjennomsnittet, mens en del færre (6-7 prosent) svarer dette i Danmark og Spania.

Tabell 2. Type helseproblem blant personer som har varige helseproblemer/funksjonshemming i utvalgte europeiske land. Prosent

	Norge	Danmark	Storbritannia	Irland	Spania	EU-landene
I alt	100	98	100	99	100	100,1
Problemer med hender eller armer (inkl. revmatisme)	11	6	6	5	6	7
Problemer med ben eller føtter (inkl. revmatisme)	11	10	11	8	13	11
Rygg- eller nakkeproblemer (inkl. revmatisme)	28	28	18	14	20	19
Synsproblemer/blindhet	4	2	2	2	4	3
Hørselsproblemer/døvhet	4	2	2	2	2	2
Talevansker	0	..	..	0	1	0
Hudproblemer (inkl. allergier)	2	2	2	2	1	3
Lunge- og pusteproblemer, (inkl. astma og bronkitt)	6	7	13	15	6	11
Hjerte- og karsykdommer	6	10	11	14	11	13
Mage-, tarm-, nyre-/leversykdommer	2	3	5	4	5	5
Diabetes	2	4	5	5	4	4
Epilepsi	1	1	2	2	1	1
Psykiske problemer (angst, depresjon, fobier, nerveproblemer og lignende)	10	9	9	10	15	10
Lese- og skrivevansker (dysleksi), tallblindhet/regnevansker (dyskalkuli) ¹	4	..	2	..	..	..
Andre alvorlige sykdommer (kreft, MS, hiv, Parkinsons)	3	7	4	6	8	3
Andre varige helseproblemer (inkl. rusmiddelmissbruk)	8	7	8	10	5	9

¹ Lese og skrivevansker inngikk i kategorien "psykiske problemer" for alle land unntatt Norge og Storbritannia.

Kilde: Dupré og Karjalainen (2003), Bø (2003), Skov og Smed Christensen (2003), Smith og Twomey (2002), CSO (2002) og INE (2003).

Tabell 3. Politiske tiltak som kan påvirke funksjonshemmedes situasjon i arbeidslivet

1: Etterspørsel	Incentivordninger Reguleringer	For eksempel lønns subsidier og skattelette For eksempel kvoteordninger og lovgivning
2: Tilbud	Kvalifisering	For eksempel attføring og jobbtrening
3: Stønadstilbud	Disincentiv	Stønadstilbudet kan være så godt at det virker som disincentiv for yrkesaktivitet
Kilde: Fløtten (1992: 34, figur 3.1).		

Noen flere (13 prosent) i EU oppgir at de har funksjonshemninger som er relatert til problemer med hjerte- og karsystemet. I Norge sier 6 prosent at dette er en type helseproblem eller funksjonshemming de møter, noe som er et stykke under EU-gjennomsnittet.

Et viktig helseproblem i EU-landene er psykiske problemer. 10 prosent av de som har funksjonshemninger i EU oppgir at disse begrensningene henger sammen med psykiske problemer. De samme tallene kommer frem for de andre landene som trekkes frem her, med ett unntak: I Spania rapporterer noen flere, rundt 15 prosent, at dette er et helseproblem eller en funksjonshemming de har.

Det kan konkluderes med at det er noen mindre variasjoner mellom landene når det gjelder hvilke helseproblemer som oppleves som begrensende. Samtidig er det nokså små forskjeller etter utbredelse av helseproblemer mellom landene. Problemer knyttet til hender eller armer, ben og føtter, og rygg eller nakke er viktige helseproblemer for en stor andel som opplever at de har funksjonshemninger i alle landene. Videre er lunge- og pusteproblemer, problemer med hjerte- og karsystemet, samt psykiske problemer viktige helseproblemer for mange som sier de har funksjonshemninger i disse landene.

Arbeid og funksjonshemninger i ulike velferdsland²

Enhver velferdsstat setter rammer for den enkeltes utfoldelsesmuligheter i samfunnsliv og arbeidsliv. I studien *Funksjonshemmede i Europa* (Fløtten 1992) ble det laget en inndeling som viser ulike politiske tiltak som regulerer funksjonshemmedes forhold til arbeidsmarkedet. I hovedsak kan tiltakene deles inn i tre hovedtyper, *etterspørselsrettede* tiltak, *tilbudsrettede* tiltak, samt tiltak som er knyttet til ulike former for *stønadstilbud*.

Med *etterspørselsrettede* tiltak tenkes det her på tiltak som griper inn i utforming av arbeidsmarkedet, ved at for eksempel arbeidsgivere som ansetter individer med funksjonshemninger får gunstige skattemessige betingelser. I tillegg kan arbeidslivet reguleres, blant annet ved at det innføres tiltak som i større grad sanksjonerer arbeidsgivere som ikke ansetter funksjonshemmede. Det kan gis bøter ved diskriminering i henhold til lovverk eller det kan innføres kvoteordninger som arbeidsgiverne må følge opp. Med tilbudsside-tiltak menes det at myndighetene legger vekt på tiltak overfor den enkelte som har funksjonshemninger. Dette kan for eksempel skje ved at det arrangeres kurs og opplæring i regi av arbeidsmarkedsetaten. Den tredje typen av tiltak dreier seg i hovedsak om økonomisk kompensasjon for tapt arbeidsinntekt gjennom stønader og trygder. Spesielt i Storbritannia har det vært antatt at dersom trygdene er for gode, vil disse bidra til at funksjonshemmede ikke ønsker å komme seg ut i arbeidslivet, eller i det minste at motivasjonen for dette reduseres (Fløtten 1992, Smith og Twomey 2002).

Tabell 4. Andel med funksjonshemninger og befolkningen totalt (16-66 år) som er sysselsatt og arbeidsledig i ulike land. Prosent

	Andel sysselsatte funksjons- hemmede	Andel arbeidsledige funksjons- hemmede	Andel sysselsatte i befolkningen totalt	Andel arbeidsledige i befolkningen totalt
Norge	47	3	80	3
Danmark	50	3	81	4
Storbritannia ¹	48	8	75	5
Irland	40	3	65	3

¹ Menn 16-66 år, kvinner 16-59 år.
Kilde: Bø (2003), Skov og Smed Christensen (2003), Smith og Twomey (2002) og CSO (2002).

I Storbritannia og Irland har det vært lagt vekt på en kombinasjon av etterspørselsrettede tiltak på den ene siden, og stønadstilbud på den andre siden. Det har vært viktig å unngå at stønadene samlet sett skal bli så høye at de virker passiviserende (Thornton og Lunt 1997). I de skandinaviske landene har vekten vært lagt på integrering av funksjonshemmede i arbeidslivet gjennom bruk av tilbudsrettede tiltak. Blant annet tilbys funksjonshemmede opplæring av ulike slag. I tillegg har det vært lagt vekt på å øke arbeidsgivernes etterspørsel etter arbeidstakere med funksjonshemninger, gjennom offentlige støtteordninger og tilbud om tilrettelegging av arbeidsplassene.

Funksjonshemmede i arbeid?

Tabell 4 viser at det er små forskjeller mellom landene når det gjelder andelen personer med funksjonshemninger som er sysselsatt, til tross for at den politiske utformingen av tiltak for å integrere denne gruppen i arbeidslivet er forskjellig. Det viser seg at andelen funksjonshemmede som er sysselsatt er omtrent like høy i Storbritannia som i Norge, på tross av at arbeidsmarkedspolitikken i de to landene er ulik på en rekke områder.

OECD rapporterte i 1999 at ansettelsesvernet i Danmark og de engelskspråklige landene er klart dårligere enn i Norge (OECD 1999). Samtidig antydte de at ungdom og kvinner hadde noe mindre sjanse for sysselsetting når ansettelsesvernet er sterkt (OECD 1999:47). Dette er grupper som på linje med funksjonshemmede ofte trekkes inn i diskusjoner knyttet til diskriminering og marginalisering i arbeidslivet. Også på den bakgrunn er det interessant å konstatere at andelen med funksjonshemninger som er i arbeid, varierer så vidt lite mellom landene.

Imidlertid varierer andelen som er sysselsatt i befolkningen som helhet. Irland har en lav sysselsettingsprosent. I land hvor sysselsettingsprosenten generelt er lav, kan det også forventes at noen færre med funksjonshemninger kommer i arbeid. Når vi ser nærmere på forholdet mellom andelen med funksjonshemninger som er i arbeid og andelen i befolkningen som er i arbeid, er prosentdifferansen i Norge høyere enn i de andre landene. Det er altså større forskjell mellom andelen personer med funksjonshemninger i arbeid og andelen sysselsatt i befolkningen totalt i Norge, sammenlignet med de andre landene vi ser på.

¹ For Storbritannia er tallene fra 2001. Designet og spørsmålene er imidlertid det samme.

² Spørsmålsformuleringen i de ulike landene var som følger: Danmark: "Har de et længerevarende helbredsproblem eller et handicap?" Irland: "A longstanding health problem or disability refers to anything that has affected respondents over the past 6 months, or that is likely to affect respondents for at least 6 months." Spania: "¿Sufre usted algún problema de salud o algún tipo de discapacidad cuya duración sea o vaya a ser igual o superior a 6 meses?"

³ Bruttoutvalget i den ordinære AKU i Norge er på 24 000 personer. I tilleggsundersøkelsen ble aldersgruppen 67-74 år utelukket, samt at spørsmålene kun ble stilt ved direkte intervju, det vil si når intervjuobjektet selv ble intervjuet. Bruttoutvalget ble dermed på 16 698 personer.

⁴ Ulik praksis med hensyn til aldersinndeling gjør fortolkning av resultatene vanskelig, men jeg velger likevel å presentere resultatene.

⁵ Ikke tilgjengelige tall for Spania.

Videre viser tabell 4 at det er klart flere funksjonshemmede som er arbeidsledig i Storbritannia. I Storbritannia er 8 prosent av funksjonshemmede arbeidsledige, mot 3 prosent i de andre landene. Samtidig er det viktig å legge merke til at arbeidsledigheten i Storbritannia i befolkningen totalt også er høyere enn i de andre landene.

Dersom vi slår sammen sysselsatte funksjonshemmede og arbeidsledige funksjonshemmede får vi et bilde av andelen funksjonshemmede som er i arbeidsstyrken. Disse har et aktivt forhold til arbeidsmarkedet i den forstand at de har arbeid eller aktivt søker arbeid. Da kommer det frem at noen flere funksjonshemmede inngår i arbeidsstyrken i Danmark (53 prosent) og Storbritannia (56 prosent), sammenlignet med Norge (50 prosent) og spesielt sammenlignet med Irland (43 prosent).

Avsluttende kommentarer

"Funksjonshemninger" skapes i møtet mellom enkeltindividets funksjonskapasitet og krav han eller hun stilles overfor fra omgivelsene. Hvilke krav den enkelte stilles overfor, vil variere innen land, og mellom land. Dette gjør sammenligning og fortolkning av tall om egenrapporterte funksjonshemninger i ulike land relativt vanskelig.

Tallene i denne artikkelen viser at andelen som rapporterer at de har en funksjonshemming i Norge, er om lag på samme nivå som gjennomsnittet i EU-landene. I vårt naboland Danmark sier 5 prosentpoeng flere at de har en funksjonshemming, mens en del færre oppgir det samme i Irland og Spania. Helseproblemene som nevnes av flest uavhengig av landbakgrunn, er relatert til hender og armer, ben og føtter, og rygg og nakke. Samtidig er det lite variasjon i helseproblemer eller funksjonshemninger som rapporteres. Ett trekk er derfor tydelig. Enhet. På tross av enkelte mindre forskjeller i type helseproblemer som dominerer, er bildet som tegner seg likevel at forskjellene er relativt små.

Det er samtidig små forskjeller mellom landene når det gjelder andelen personer med funksjonshemninger som er i arbeid. Det er klare ulikheter mellom landene med hensyn til fordeling av velferd, utforming av arbeidsmarkedene generelt, og hvordan virkemidler rettet mot integrasjon av funksjonshemmede på arbeidsmarkedet er og har vært utformet. På den bakgrunn kunne en kanskje ventet at forskjellene i arbeidsmarkedstilknytning innenfor EU-området hadde vært større for denne gruppen.

Referanser

- Bø, Tor Petter (2003): *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet: rapport fra tilleggsundersøkelse til Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) 2. kvartal 2003*, Rapporter 2003/25, Statistisk sentralbyrå.
- CSO (2002): *Quarterly National Household Survey. Disability in the Labour Force Second Quarter 2002*. Dublin: Central Statistics Office.
- Dupré, Didier og Antti Karjalainen (2003): "Employment of disabled people in Europe in 2002" i *Statistics in focus: Population and social conditions*. Theme 3-26/2003. Population and living conditions. EUROSTAT.
- Elstad, Jon Ivar (1998): *Funksjonshemmede og psykisk helse: en analyse av Statistisk sentralbyrås Helseundersøkelser*. NOVA-rapport; 3/1998. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- EUROSTAT (2001): *Labour Force Survey: Document for item 2.2 of the agenda. Ad hoc module - 2002: last examination of the draft regulation*. Working group: Employment statistics.
- EUROSTAT (2003): *European social statistics. Labour force survey results 2002*.
- Fløtten, Tone (1992): *Funksjonshemmede i Europa: en rapport utarbeidet på oppdrag fra Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon*, FAFO-rapport:139, Oslo: FAFO.
- Grue, Lars (1995): *Funksjonshemmet: klassifisering og definisjoner*. INAS-notat, 1995:1, Oslo: Institutt for sosialforskning.
- ICF (2001): *International classification of functioning, disability and health*, Geneva: World Health Organization.
- Ine (2003): *Module year 2002: Disabled people and their relationship with employment*. <http://www.ine.es/inebase/cgi/>, Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- ILO (1944): *Employment (Transition from War to Peace) Recommendation No. 71, 1944*.
- OECD (1999): "Employment Protection and labour market performance". 3*Employment Outlook*, juni 1999. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Developments.
- Thornton, Patricia og Neil Lunt (1997): *Employment policies for disabled people in eighteen countries: a review*. York: University of York, Social Policy Research Unit
- St.meld. nr. 39 (1991-92): *Attføring og arbeid for yrkeshemmede. Sykepenger og uførepensjon (Attføringsmeldingen)*. Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
- Skov, Vesla og Lars P. Smed Christensen, (2003): *Helbredsproblemer og arbeidsliv. 15-66 årige 2. kvartal 2002*. Danmarks Statistik.
- Smith, Allan og Breda Twomey (2002): *Labour market experiences of people with disabilities*. National statistics feature: Labour Market Trends. Storbritannia: Office for national statistics.

19.02.04

Befolkningsstatistikk. Folkemengde 1. januar 2004, og endringene i 4. kvartal 2003 og hele 2003

Høyere fødselsoverskudd

I 2003 økte folketallet i Norge med 25 000 personer til 4 577 200. Folketilveksten bestod av et fødselsoverskudd på 13 700, og et innvandringsoverskudd fra utlandet på 11 250.

I fjor var det fødselsoverskudd på 13 700, 2 800 høyere enn i 2002. Det har sammenheng med at tallet på døde ble redusert med 1 700 og tallet på fødte økte med 1 100. I 2003 døde 42 800 personer og 56 500 barn ble født.

Tallet på fødte økte, men var fortsatt lavere enn gjennomsnittet for 1990-2000 da fødselstallet var 60 000 i gjennomsnitt pr. år. Oslo topper fødtelisten med 8 300, deretter følger Akershus med 6 300, Hordaland med 5 700 og Rogaland med 5 400. Som i mange år tidligere var det fødselsunderskudd i Hedmark, Oppland og Telemark.

Færre innvandrere og flere utvandrere

35 900 personer flyttet til, og 24 700 flyttet fra Norge i fjor. Innvandringsoverskuddet på 11 250, var 5 900 lavere enn i 2002. Flytteoverskuddet fra utlandet har variert fra 5 800 til 19 000 de ti siste årene.

Nettoinnvandring av utenlandske statsborgere fra Norden, Vest Europa og Øst Europa var henholdsvis -80, 700 og 2600. Tilsvarende tall for 2002 var 750, 1400 og 3200.

Nettoinnvandring av personer fra Afrika og Asia var på henholdsvis 3 000 og 5 200 personer, mot 3 600 og 8 000 i 2002. Sammenliknet med 2002 flytter færre irakiske statsborgere inn til Norge og flere flytter ut.

Det var størst nettoinnvandring av personer med russisk statsborgerskap i fjor med 1 600. Det var også stor nettoinnvandring av somaliske og afghanske statsborgere med et overskudd på henholdsvis 1 500 og 1 300.

Akershus vokser mest

I 2003 økte folketallet mest i Akershus, med 5 300. Deretter fulgte Oslo (4 500), Rogaland (3 800), Hordaland (3 400) og Sør-Trøndelag (2 100). I Oslo, Rogaland og Hordaland utgjorde fødselsoverskuddet mer enn halvparten av befolkningsveksten, mens i Sør-Trøndelag var nettoinnflyttingen høyere.

I 2003 var det innflyttingsunderskudd i Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Nordland, Troms og Finnmark.

18.02.04

Levekår i fengsler, 2003

Levekårsproblemer blant innsatte i norske fengsler

Innsatte i norske fengsler har problemer på en rekke områder: Syv av ti rapporterer at de var uten arbeid da de ble fengslet, nesten halvparten at de har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, og to av fem at de lever under fattigdomsgrensen. Dette er noen av funnene i en undersøkelse blant innsatte i norske fengsler gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB) i juni 2003, på oppdrag fra Forskningsstiftelsen Fafo.

For mange av de mest sentrale levekårs-komponentene kommer innsatte i norske fengsler langt dårligere ut enn befolkningen for øvrig. Hovedtyngden av innsatte er menn i alderen 25–44 år (65 prosent). I undersøkelsen rapporterer de innsatte om til dels store og sammensatte levekårsproblemer. Før fengsling var mange uten jobb og uten egen bolig. Bare halvparten hadde fullført utdanning utover grunnskole, og en fjerdedel hadde ofte problemer med å dekke løpende utgifter. Nær en tredjedel rapporterer at de sliter med psykiske helseplager, og om lag like mange har ikke hatt besøk i fengselet de siste tre månedene. Tre av fire rapporterer om problemer på to eller flere områder.

Jo flere problemer i oppveksten, desto dårligere levekår som voksen

Det er en klar sammenheng mellom problemer i oppveksten og levekårsproblemer som voksen. Tre av ti var i kontakt med barnevernet før de fylte 16 år. En stor andel av utvalget har hatt en barn-dom preget av problemer med blant annet dårlig økonomi, ustabile boforhold, mishandling, sykdom og foreldre med rusproblemer. Mer enn to tredjedeler av de innsatte rapporterer om problemer på ett eller flere av disse områdene.

Motsatt utdanningsmønster enn i befolkningen for øvrig

Utdannings situasjonen blant de innsatte er omtrent motsatt av hva den er i befolkningen for øvrig. Fire av ti har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, mens dette gjelder for færre enn en av ti ellers i befolkningen. Samtidig er det veldig få som har utdanning utover videregående skole. Med stadig høyere utdanningsnivå i befolkningen ellers, betyr det at denne gruppen stiller svakt på dagens arbeidsmarked.

Stort omfang av psykiske helseplager

Innsatte er i langt større grad enn befolkningen ellers rammet av psykiske plager. I befolkningen har om lag én av ti psykiske plager. Blant de innsatte er andelen over tre ganger så høy. Tre av ti rapporterte at de hadde hatt behov for behandling for psykiske plager før fengsling. Dette tilsier at problemene de har i dag, ikke bare skyldes forhold som kan relateres til soningen, men også vanskelige livsbetingelser før soningen.

Likevel finner vi at de som soner atskilt fra fellesskapet har flere problemer enn de uten slike restriksjoner.

12.02.04

Lønnsstatistikk. Ansatte i industri per 1. oktober 2003

Årslønna økte med 4,4 prosent

Heltidsansatte i industrien hadde i 2003 en gjennomsnittlig årslønn på 319 600 kroner, en økning på 13 400 kroner, eller 4,4 prosent fra 2002.

Årslønn beregnes ved hjelp av informasjon fra to årganger av lønnsstatistikken, informasjon fra lønnsforhandlingene og fra den kvartalsvise lønnsindeksen. Overtidsgodtgjørelse og ulike naturalytelser inngår ikke i beregnet årslønn. Tall for 2002 er endelige, mens tall for 2003 er foreløpige til lønnsstatistikken for 2004 blir frigitt.

Årslønna varierer mellom ulike næringsområder i industrien. Ansatte innenfor produksjon av kjemiske råvarer hadde en gjennomsnittlig årslønn på 382 700 kroner. Det tilsvarte en vekst på 20 200 kroner, eller 5,6 prosent fra 2002. Til sammenligning har ansatte i tekstil- og bekledningsindustrien en årslønn på 270 100 kroner, en vekst på 11 300 kroner, eller 4,4 prosent. Ansatte i verkstedindustrien hadde en gjennomsnittlig årslønn på 333 500 kroner, en økning på 12 900 kroner, eller 4,0 prosent. I nærings- og nytelsesmiddelindustrien hadde heltidsansatte en årslønn på 285 500 kroner, en økning på 10 100 kroner, eller 3,6 prosent fra 2002.

Månedslønna økte med 1 000 kroner

Gjennomsnittlig månedslønn er hovedbegrepet i lønnsstatistikken og omfatter utbetalt avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonuser, provisjoner og lignende. Overtidsgodtgjørelser er ikke medregnet i månedslønna. Veksten i månedslønn avviker noe fra veksten i årslønn. Månedslønna sammenlignes på et valgt tidspunkt, 1. oktober hvert år, mens sammenligningen av årslønn måler endring mellom kalenderår. Gjennomsnittlig månedslønn for alle heltidsansatte i industrien utgjorde 26 900 kro-

ner. Dette var en økning på om lag 1 000 kroner, eller 3,7 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003. Heltidsansatte i verkstedindustrien hadde en gjennomsnittlig månedslønn på 28 100 kroner, en økning på om lag 900 kroner, eller 3,2 prosent fra 1. oktober 2002. Til sammenligning hadde ansatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien en månedslønn på 24 000 kroner, en vekst på 700 kroner, eller 2,8 prosent.

Utdanning

Om lag to tredjedeler av alle heltidsansatte i industrien har utdanning fra videregående skole, med en månedslønn på 25 300 kroner. Dette tilsvarte en vekst på 900 kroner, eller 3,5 prosent fra samme tidspunkt i 2002. Heltidsansatte med utdanning på grunnskolenivå hadde en gjennomsnittlig månedslønn på 23 200 kroner, som tilsvarte en vekst på 700 kroner, eller 3,0 prosent fra 2002. Heltidsansatte med fire års utdanning fra høyskole eller universitet hadde en månedslønn på 35 400 kroner, en økning på 800 kroner eller 2,3 prosent. Til sammenligning hadde heltidsansatte med mer enn fire års utdanning fra høyskole eller universitet en månedslønn på 44 400 kroner, en økning på 900 kroner eller 2,2 prosent.

05.02.04

Lønnsstatistikk. Ansatte i staten, per 1. oktober 2003. Foreløpige tall

Månedslønna til statsansatte opp 900 kroner

Ansatte i staten hadde ei gjennomsnittlig månedslønn på 27 500 kroner per 1. oktober 2003. Dette var knapt 900 kroner, eller 3,2 prosent mer enn på samme tidspunkt året før.

Lønna er her beregnet for alle ansatte ved at lønna til deltidsansatte er gjort om til en lønn som om de jobbet heltid. En slik beregning gjør det mulig å sammenligne lønn og lønnsutvikling for alle ansatte, for heltidsansatte og for deltidsansatte.

Heltidsansatte

Heltidsansatte hadde ei månedslønn på i underkant av 27 900 kroner, en vekst på 3,2 prosent, eller knapt 900 kroner fra

året før. Heltidsansatte kvinner hadde ei månedslønn på 25 800 kroner, en vekst på om lag 800 kroner, eller 3,1 prosent. Til sammenligning hadde heltidsansatte menn ei månedslønn på 29 100 kroner, en vekst på om lag 1 000 kroner, eller 3,7 prosent.

Heltidsansatte i departementene hadde ei månedslønn på 31 200 kroner per 1. oktober 2003, en lønnsvekst på vel 900 kroner, eller 3,1 prosent fra året før. Til sammenligning hadde ansatte i den sivile ytre etat ei månedslønn på knapt 26 400 kroner. Dette var en økning på knapt 700 kroner, eller 2,6 prosent fra samme tidspunkt året før. Den sivile ytre etat omfatter en tredjedel av alle heltidsansatte i staten med blant annet politio- og lensmannsetaten, arbeidsmarkeds-etaten samt trykdeetaten.

Deltidsansatte

Deltidsansatte hadde ei månedslønn på knapt 24 800 kroner, en økning på 800 kroner, eller 3,3 prosent fra året før. Deltidsansatte kvinner hadde ei månedslønn på 24 000 kroner, en vekst på om lag 700 kroner, eller 3,0 prosent. Til sammenligning hadde deltidsansatte menn ei månedslønn på 27 500 kroner, en vekst på om lag 1 100 kroner, eller 4,1 prosent.

04.02.04

Arbeidskraftundersøkelsen. Yrkesfordeling, 2003

Gamle bønder og unge butikkarbeidere

30 prosent av bøndene var eldre enn 55 år, mens 12 prosent var under 25 år. Blant butikkmedarbeiderne var 13 prosent over 55 år og 37 prosent yngre enn 25 år. Dette viser tall over yrkesfordelingen fra arbeidskraftundersøkelsen (AKU) for 2003.

Renholdere er en spesiell yrkesgruppe fordi den både har mange unge og en høy andel eldre.

I 2003 utgjorde 55-74-åringene 17 prosent av alle sysselsatte. Yrker med høy andel eldre var foruten bønder, undervisningsyrker (22 prosent),

renholdere og kjøkkenassistenter (22 prosent) og ledere (21 prosent).

16-24-åringene utgjorde 12 prosent av alle sysselsatte i 2003. Yrker med høy andel unge var foruten butikkmedarbeidere (37 prosent), hjelpearbeidere innenfor bygg, anlegg, industri og så videre (29 prosent).

En del yrkesgrupper vil ha en lav andel sysselsatte under 25 år fordi utdanningen som kreves for yrket er relativt lang. For likevel å få et inntrykk av aldersfordelingen i yrket, kan vi se på andelen over 54 år er lav. Sykepleiere har en andel på 11 prosent over 54 år, mens gjennomsnittet er 17 prosent.

02.02.04

Røyking i Norge, 2003

Stadig færre røykere i Norge

Omkring én av fire eller drøyt 26 prosent av den voksne befolkningen i Norge mellom 16 og 74 år røykte daglig i 2003. I tillegg røykte rundt regnet 11 prosent av og til. I 2002 var det 29 prosent som røykte daglig.

Statistisk sentralbyrå (SSB) gjennomfører hvert år undersøkelser om tobakksbruk. Undersøkelsene fra 2003 viser at 26,3 prosent av befolkningen i alderen 16-74 år sier at de røyker daglig, mot 29,4 i 2002.

Nedgangen har vært mest markant hos kvinner. Her gikk andelen ned fra 30,0 til 25,3 prosent. Men det er også en nedgang blant menn, fra 28,8 til 27,2 prosent. Denne nedgangen er imidlertid ikke signifikant.¹ Det er flest som røyker daglig blant dem mellom 35 og 54 år, og færrest blant de aller yngste og eldste.

Nedgang også blant unge?

I den yngste aldersgruppen (16-24 år) har andelen som røyker daglig eller av og til gått ned med nesten 7 prosentpoeng fra 2002 til 2003. Andelen unge som røyker daglig har gått ned fra 27,8 til 22,8 prosent, også dette en markert nedgang. Men på grunn av relativt lav utvalgsstørrelse i denne aldersgruppen er denne nedgangen ikke signifikant.

Nedgang for begge kjønn etter 1998

I 1973 røykte over halvparten av den mannlige voksne befolkningen – 51 prosent – mens det i dag er om lag 27 prosent. I hele perioden fra 1973 og fram til 2000 lå andelen dagligrøykere blant kvinner i overkant av 30 prosent, men andelen har nå sunket til dagens 25 prosent. Forskjellen mellom kjønnene på 1970-tallet er borte, og det har i flere år vært omtrent like stor andel av menn og kvinner som røyker daglig.

Det ser ut til å ha oppstått et trendskifte rundt 1998. Fra dette tidspunktet ser vi en nedgang i andel røykere både blant menn og kvinner. Det samme er synlig blant unge fra 16-24 år.

SSB har gjort undersøkelser om tobakksbruk i 30 år, og andelen røykere blir målt ved hjelp av to spørsmål: "Hender det at du røyker?" og "Røyker du daglig eller av og til?". Gjennom året blir det gjennomført fire omnibusundersøkelser med et samlet utvalg på over 5 000 spurte.

29.01.04

Sjølvmeldingsstatistikk, 2002

Aksjeutbyttet til værs

Norske hushald mottok 42,5 milliardar kroner i aksjeutbyte i 2002, eller 29 milliardar kroner meir enn året før. Dette heng mellom anna saman med at motteke aksjeutbyte på nytt vart skattefritt i 2002.

I perioden 1993 til 2000 var motteke aksjeutbyte skattefritt. Aksjeutbyte vedteke utdelt etter september 2000 utover 10 000 kroner, vart skattlagt med 11 prosent. 338 900 personar mottok i gjennomsnitt 125 600 kroner i aksjeutbyte i 2002. Dette er 11 500 fleire enn året før då gjennomsnittet utgjorde 40 400 kroner. Det er særleg personar med mykje aksjeutbyte som har hatt vekst i motteke aksjeutbyte.

Bruttoinntekta var på 927,4 milliardar kroner i 2002, ein auke på 71,8 milliardar eller vel 8 prosent frå 2001. Av dette utgjorde auken i aksjeutbyttet 29,3 milliardar kroner eller vel 40 prosent av auken.

Lønnsinntekta utgjorde nærare 68 prosent av bruttoinntekta i 2002 og var på 627,7 milliardar kroner. Frå inntektsåret 2002 blei attførings- og rehabiliteringspengar førte som lønn, medan dette tidlegare år vart førte som ytingar frå folketrygda. Attførings- og rehabiliteringspengar utgjorde nærare 12 milliardar kroner i 2002. Lønnsinntekt utan attføringspengar auka med 5,4 prosent frå 2001 til 2002. Ytingar frå folketrygda medrekna attføringspengar syner ein auke på 8,5 prosent.

Dei totale frådraga auka med nær 20 milliardar kroner frå 2001. Av dette utgjorde minste frådrag og renter av gjeld den største auken, med respektive 9 og 5 milliardar kroner. 929 000 personar har frådrag for premie og tilskot til pensjonsordning i arbeidsforhold på til saman 4,1 milliardar kroner.

Gjennomsnittleg bruttoinntekt og frådrag for personar 17 år og over var respektive 262 800 kroner og 69 400 kroner i 2002.

Medan bruttoformuen berre auka med 2 prosent frå 2001 til 2002, til 1 406,8 milliardar kroner, auka gjelda med over 9 prosent, til 1 037,5 milliardar kroner i same periode. Dette førte til at nettoformuen blei redusert med nær 14 prosent i denne perioden. Av formuespostane med størst nedgang finn vi partar i aksjefond og verdipapir registrerte i Verdipapirsentralen, dei har ein nedgang på respektive 38 og 17 prosent frå 2001. Størst auke har bankinnskot med 11 prosent frå 2001, til 438,4 milliardar kroner. Dette er nærare 129 000 kroner i snitt for alle som har bankinnskot.